

TABU

Bulletin voor Taalwetenschap

onder redactie van

**Jack Hoeksema, Dirk-Bart den Ouden,
en Ton van der Wouden**

Redactieraad

Werner Abraham *Wenen*
Germen de Haan *Groningen*
Wim Klooster *Amsterdam*
Jan Koster *Groningen*
Henk van Riemsdijk *Tilburg*
Co Vet *Groningen*

Bram ten Cate *Groningen*
Theo Janssen, *Amsterdam*
Jan Kooij *Leiden*
Eric Reuland *Utrecht*
Henk Verkuyl *Utrecht*
Frans Zwarts *Groningen*

INHOUDSOPGAVE

<i>Hanneke te Biesebeek</i>	‘Een corpusgebaseerd onderzoek naar topicdrop in het Nederlands’	1
<i>Jack Hoeksema</i>	‘ <i>In het minst</i> : eigenschappen en ontwikkeling van een negatief-polaire uitdrukking en de neergang van focus scrambling’	27
	‘Nogmaals <i>hoegenaamd</i> ’	51
<i>Jan-Wouter Zwart</i>	‘Een dynamische structuur van de Nederlandse zin: Deel 1: Dynamische syntaxis’	55
Errata		72

EEN CORPUSGEBASEERD ONDERZOEK NAAR TOPICDROP IN HET NEDERLANDS

Hanneke te Biesebeek

Abstract: In veel [+ topicdrop]-talen lijkt er een voorkeur te bestaan voor weglating van persoonlijke voornaamwoorden boven demonstratieven, maar het Nederlands laat juist het tegenovergestelde patroon zien. In dit artikel wordt besproken welke factoren invloed uitoefenen op met name weglating van demonstratieven in informele Nederlandse zinnen. Bij topicdrop in het Nederlands spelen vormeigenschappen van nulelementen en context-factoren zeker een belangrijke rol. Maar de cruciale factor voor de veelvuldige verschijning van demonstratieven als nulelementen is dat het Nederlands de potentie heeft om demonstratieven te topicaliseren, waardoor ze in focus komen.

1. Inleiding

Talen kunnen typologisch onderverdeeld worden in [+ topicdrop]- en [- topicdrop]-talen (cf. Huang, 1984). Het Nederlands is een [+ topic-drop]-taal. Dit betekent dat de pronominale topicconstituent weggelaten kan worden als het antecedent ervan in de voorafgaande zin staat. Hieronder staan twee Nederlandse topicdrop-uitingen waarin het weggelaten element tussen haakjes staat.

- (1) [Ik] zal dat doen.
- (2) [Dat] was ik niet van plan.

De weggelaten elementen vervullen de grammaticale functie van respectievelijk subject en direct object. In het Nederlands is topicdrop alleen toegestaan in informeel taalgebruik en alleen in de eerste zinspositie van mededelende hoofdzinnen (Jansen 1981). Wanneer deze positie al door een ander element is opgevuld, kan er geen topicdrop plaatsvinden. Als het weggelaten topic een andere grammaticale functie vervult dan dat van subject vindt er inversie plaats. Hierdoor ontstaat er een syntactische structuur waarin een constituent als logisch subject in postverbale positie verschijnt, terwijl een canonieke postverbale constituent in de zinsinitiële positie staat.

Het interlinguïstisch onderzoek naar topicdrop van Gundel, Hedberg & Zacharski (1993) laat een voorkeur voor weglating van persoonlijke voornaamwoorden zien. Demonstratieven worden zelden weggelaten. De wetenschappers verklaren dit met hun *Bekendheidshiërarchie* waarin ze cognitieve niveaus voor referenten hebben opgesteld. Ze menen dat de interactie tussen hun Bekendheids-hiërarchie en het *kwantiteitsmaxime* van Grice (1975) universeel kan worden aangewend om het gebruik van lidwoorden en pronomina adequaat te

beschrijven. Het kwantiteitsmaxime is een richtlijn voor de hoeveelheid informatie die gegeven moet worden met het oog op het gespreksdoel en de context waarin een gesprek plaatsvindt. Het maxime is tweeledig: ten eerste moet een spreker zoveel informatie geven als voor de context en voor de huidige doelen nodig is en ten tweede moet hij gegeven de huidige context en doelen, niet meer zeggen dan nodig is. Een spreker zal zich hierbij laten leiden door zijn aannames over de moeite die zijn luisteraars kunnen en willen nemen om de geïntendeerde verbale boodschap te achterhalen. Anafora moeten voldoen aan het noodzakelijke *in focus*-niveau van de Bekendheidshiërarchie om te kunnen worden weggelaten. Aangezien demonstratieven hoogstzelden voor referenten in focus worden gebruikt, kunnen ze niet worden weggelaten.

Jansen (1981) laat voor topicdrop in het Nederlands een totaal ander resultaat zien. Hier zijn weggelaten topic-elementen juist vaak demonstratieven. Het is interessant om te onderzoeken waarom bij topicdrop in het Nederlands weglating van demonstratieven prevaleert boven weglating van persoonlijke voornaamwoorden. Dit artikel richt zich dan ook op syntactische, cognitieve en pragmatische aspecten van topicdrop met de intentie om een theorie voor weglating van persoonlijke voornaamwoorden en demonstratieven in informele Nederlandse zinnen te ontwikkelen waarin deze aspecten zijn geïntegreerd. De data waarop mijn empirische claims zijn gebaseerd zijn afkomstig uit een corpus van 770 uitingen uit de media en literatuur. Zonder verdere discussie vormt het Minimalistische Programma (Chomsky 1993, 1995) in het algemeen en de checkingtheorie in het bijzonder het syntactische raamwerk voor dit onderzoek. Informatieniveau, bekendheid en focus op mogelijke referenten zullen hun bijdrage leveren aan de correcte selectie van entiteiten. Deze cognitieve aspecten worden in de Bekendheidshiërarchie (Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993) en de *Centering Theorie* (Grosz, Joshi en Weinstein, 1995) aangewend.

De noties van *topic*, *topicalisatie* en *focus* zijn gerelateerd aan de manier waarop de informatiestroom in een taaluiting wordt georganiseerd. In de linguïstische literatuur kennen deze termen echter verschillende denotaties.

De notie van *topic* heeft hier betrekking op het zinstopic en wordt gedefinieerd in termen van *aboutness*, omdat het de persoon, het object of concept representeert waarover gesproken wordt. (cf. Hornby, 1971).

Topicalisatie is de syntactische verplaatsing van een constituent uit de basispositie naar de eerste zinspositie. Dit legt nadruk op het topic-element en geeft expliciet aan waarover de spreker wil communiceren (Abraham & de Meij, 1984; Gundel, 1985; 1988). Topicalisatie is van cruciaal belang als de spreker een constituent tot topic maakt en deze constituent in de vorige zin niet het topic was. Met het verplaatsen van de constituent naar de eerste zinspositie maakt hij duidelijk dat er van topic wordt veranderd (topic-shift).

Bij de psychologische notie van focus gaat het om *focus of attention*, de informatiestatus van referentiële uitdrukkingen (Hajičová, 1987; Linde, 1979; Grosz & Sidner 1986). De informatiestatus van een zin is zo gestructureerd dat hij gerelateerd wordt aan de informatie in de voorafgaande context (Vallduví,

1993). De betekenis van focus correleert met verschillende linguïstische vormen en eigenschappen, met name met de geschiktheid om persoonlijke voornaamwoorden of nul-anafora te gebruiken. Constituenten zullen een prominente positie van de zin willen bezetten als de spreker ze in het centrum van aandacht bij de hoorder wil brengen.

De rest van dit artikel is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 2 bevat kernpunten van de Bekendheidstheorie (Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993) en de Centering Theorie (Grosz, Joshi & Weinstein, 1995). Hoofdstuk 3 behandelt de onderzoeksresultaten. Hier worden alleen weglating van persoonlijke voornaamwoorden en demonstratieven besproken. Hoofdstuk 4 gaat in op verschillen in pronomingebruik tussen het Engels en het Nederlands. In hoofdstuk 5 en 6 volgen de inbedding van de onderzoeksgegevens in het theoretische kader en de conclusie.

2. Cognitieve modellen

Taalgebruikers kunnen verschillende typen referentiële uitdrukkingen gebruiken om naar dezelfde entiteit te verwijzen. Bekendheid van de entiteit speelt een essentiële rol om te bepalen welk type referentiële uitdrukking er gebruikt zal worden om naar een entiteit te verwijzen. Referentiële uitdrukkingen hebben dus niet alleen een linguïstische dimensie maar ook een cognitieve dimensie: we representeren ze in onze geest. Een cognitief niveau laat aannames zien over de houding, kennis en aandacht in de context waarin de taaluiting wordt gebruikt.

2.1 Bekendheidshiërarchie

In de Bekendheidshiërarchie (Gundel, Hedberg en Zacharski, 1993) zijn linguïstische vormen aan zes verschillende cognitieve niveaus gekoppeld die geordend zijn naar mentale toegankelijkheid, ofwel het relatieve gemak waarmee de hoorder een referent kan identificeren. De zes voor het Engels opgestelde cognitieve niveaus staan in tabel 1, aflopend van meest toegankelijk tot minst toegankelijk zijn van antecedenten. De met de niveaus verbonden referentiële uitdrukkingen staan eronder. Elk niveau in de hiërarchie is gekoppeld aan een noodzakelijke en voldoende conditie voor het juiste gebruik van verschillende anaforische uitdrukkingen in een gesprek. Hier worden alleen de voor dit artikel relevante niveaus *in focus* en *activated* besproken.

in focus	activated	familiar	uniquely identifiable	referential	type identifiable
<i>it</i>	<i>that</i> <i>this</i> <i>this N</i>	<i>that N</i>	<i>the N</i>	indef. <i>this</i> N	<i>a N</i>

Tabel 1: Bekendheidshiërarchie (Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993)

Bij *activated* is de referent actief in het werkgeheugen en kan hij zijn opgehaald uit het lange-termijngeheugen of gedistilleerd uit de onmiddellijke linguïstische of extralinguïstische context. Activering is noodzakelijk bij correct gebruik van alle pronominale vormen en ook van het distale aanwijzende voornaamwoord *dat* wanneer de referent in de onmiddellijke context aanwezig is, bij [+stress]-persoonlijke voornaamwoorden en bij het proximale aanwijzende voornaamwoord *dit*:

(3) *Ik kon niet slapen. Dit/dat bleef me bezighouden.*

Deze en dit vereisen een geactiveerde en spreker-geactiveerde referent. Bij een geactiveerde en spreker-geactiveerde referent spreekt dezelfde persoon zowel de zin met het antecedent als de zin met de anafoor uit. Vanwege de beurtwisseling gebruiken sprekers in dialogen relatief vaker *die* en *dat*.

(4) A: *Mijn buurman heeft een dalmatiër.*

(5) B: *Oh, heet die/*deze soms Juno?*

Bij in focus zijn de entiteiten niet alleen in het werkgeheugen, maar ook in het huidige aandachtscentrum. In focus is een noodzakelijke conditie voor het correcte gebruik van nulconstituenten en onbeklemtoonde pronomina. In het Engels gaat het hier om het onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoord *it*. De entiteiten in focus vormen gewoonlijk ook het topic van volgende taaluitingen.

(6) *De hond van mijn buurman heeft een meisje gebeten.*

(7) *Het is dezelfde hond die Marie heeft gebeten.*

De wetenschappers veronderstellen dat subjecten en directe objecten geneigd zijn om een entiteit voor in focus te markeren. De daadwerkelijke opneming in de in focus-set zal echter uiteindelijk afhangen van pragmatische factoren. De entiteit wordt in focus gebracht, omdat deze in de vorige uiting is genoemd. Opneming wordt dus niet alleen bepaald door de syntaxis.

2.1.1 Interlinguïstisch onderzoek

Gundel, Hedberg & Zacharski ontdekten in hun interlinguïstisch onderzoek dat vormen die het meest restrictieve cognitieve niveau (in focus) in een taal vereisen, altijd de vormen zijn met de minste fonetische inhoud ([-stress]-pronomina, clitics en nulpronomina). Dit is niet vreemd, aangezien pronomina de minste informatieve inhoud hebben en op zich nauwelijks basis verschaffen om een referent te identificeren. Verder waren de referenten van pronomina minstens geactiveerd en werden voor in focus-referenten persoonlijke voornaamwoorden gebruikt. Demonstratieven daarentegen kwamen zelden bij in focus-referenten voor.

2.1.2 *Interactie tussen Bekendheidshiërarchie en kwantiteitsmaxime*

De keuze van persoonlijke voornaamwoorden wordt primair bepaald door de interactie tussen de Bekendheidshiërarchie met het *eerste* deel van het kwantiteitsmaxime: maak de bijdrage zo informatief als vereist is voor de doelen van het gesprek. Andere referentiële uitdrukkingen worden primair bepaald door de interactie van de Bekendheidshiërarchie met het *tweede* deel van het kwantiteitsmaxime: maak de bijdrage niet informatiever dan nodig is. Het toepassen van het eerste deel van het kwantiteitsmaxime bij pronomina is gerelateerd aan de beperkte informatieve inhoud van deze categorie. De informatie over het cognitieve niveau is cruciaal om de set van mogelijke referenten te begrenzen. Interactie van de Bekendheidshiërarchie en het eerste deel van het kwantiteitsmaxime voorspelt dat de in focus-referent een [-stress]-persoonlijk voornaamwoord of een nulconstituent is. Dit kunnen geen demonstratieven zijn, omdat die minder informatie over het in-focus-niveau geven. Wanneer ze toch in focus zijn, laten ze zien dat er iets bijzonders aan de hand is. Ze signaleren een verandering van focus (focusshift), omdat het topic van de onmiddellijk voorafgaande zin niet in focus is aan het begin van de daaropvolgende uiting. De focus of attention verandert dus.

2.2 *Centering Theorie*

Een andere manier om volle NP's en anafora te benaderen is *centering*. Dit is een computationele benadering waarbij er naar de gespreksinformatie wordt gekeken om de referent te vinden. Centering maakt geen gebruik van kennis van de wereld.

2.2.1 *Een centeringparadigma*

Het Centeringmodel van Grosz, Joshi & Weinstein (1995) behandelt de interactie tussen lokale coherentie en de keuze van referentiële uitdrukkingen. Gesprekssegmenten, zoals zinnen, beurten en paragrafen, krijgen een set van potentiële *forward looking* centra $C_f(U_n)$ toegewezen, waarbij U_n de n-de uiting in een tekst of dialoog is. Dit zijn linguïstisch gerealiseerde elementen die potentieel zouden kunnen dienen als antecedenten voor anafora. De elementen worden gerangschikt naar opvallendheid. Intuïtief beschouwen taalgebruikers het hoogst gerangschikte element C_p van een set *forward looking* centra $C_f(U_n)$ op de C_f -lijst (U_n) als het *backward looking* centrum C_b van de volgende uiting (U_{n+1}). Het *backward looking* centrum $C_b(U_{n+1})$ is één element dat in elke uiting, met uitzondering van de segmentinitiële, voorkomt. $C_b(U_{n+1})$ verbindt zich met een van de *forward looking* centra $C_f(U_n)$. $C_b(U_{n+1})$ hoeft echter niet daadwerkelijk het $C_p(U_n)$ te zijn. Een combinatie van syntactische, semantische, gespreks-, cognitieve en intentionele factoren stelt de centra, met name C_b , vast. Elke taaluiting U_n

heeft precies één backward looking centrum C_b dat overeenkomt met het topic. C_b kan ook gedeleerd zijn.

De elementen van de C_f -lijst worden gedeeltelijk gerangschikt volgens een aantal factoren. In het Engels spelen de grammaticale functie van subject en pronominalisatie een prominente rol (Grosz, Joshi & Weinstein, 1995). Voor het Nederlands is de lineaire woordvolgorde de hoofdbesliser, tenminste als het gaat om demonstratieven en hun antecedenten (Rullmann, 2001). De voorkeur voor lineaire woordvolgorde kan overvleugeld worden door de anaforische staat van een NP. Demonstratieven in $(U_n + 1)$ verwijzen nimmer terug naar $C_p(U_n)$ als er meerdere entiteiten op de C_f -lijst van (U_n) staan. Algoritmes bepalen de focus of attention en vergelijken de abstracte representatie van NP's en semantische informatie met de representatie van pronomina om te kijken of er cospecificatie is met woordgroepen.

Er zijn 3 soorten van overgangsrelaties tussen paren van uitingen:

1. Centrumcontinuering: het backward looking centrum is hetzelfde als dat van de vorige uiting: $C_b(U_{n+1}) = C_b(U_n)$. Deze entiteit is het hoogst gerangschikte element van $C_f(U_{n+1})$. In dit geval is $C_b(U_{n+1})$ de meest aannemelijke kandidaat voor $C_b(U_{n+2})$.

(8) *Jan heeft een auto gekocht.*

(9) *Hij liet hem aan Klaas zien.*

(hij = Jan; hem = auto)

C_b :	Jan
C_f :	{ Jan, auto, Klaas }

2. Centumbewaring: het centrum is wel het aannemelijke centrum, $C_b(U_{n+1}) = C_b(U_n)$, maar deze entiteit is niet het hoogst gerangschikte element in $C_f(U_{n+1})$. In dit geval is $C_b(U_{n+1})$ niet de meest aannemelijke kandidaat voor $C_b(U_{n+2})$.

3.

(10) *Klaas was jaloers op hem.*

(hem = Jan)

C_b :	Jan
C_f :	{ Klaas, Jan }

4. Centrumverandering: het centrum van een taaluiting is niet dat van de vorige uiting. Het centrum wordt verplaatst naar een andere gespreksentiteit: $C_b(U_{n+1}) \neq C_b(U_n)$.

(11) *Hij had alleen maar een fiets.*
(hij = Klaas)

C_b :	Klaas
C_f :	{Klaas, fiets}

Twee centeringregels leggen beperkingen aan centrumrealisatie (regel 1) en centrumverplaatsing (regel 2) op:

Regel 1

Wanneer een element van $C_f(U_n)$ wordt gerealiseerd door een pronomen in U_{n+1} , dan moet het $C_b(U_{n+1})$ ook door een pronomen worden gerealiseerd.

Regel 2

Vanwege coherentie en soepele overgangen worden sequenties van continuering geprefereerd boven sequenties van bewaring en sequenties van bewaring worden geprefereerd boven sequenties van verandering.

3. Resultaten corpusonderzoek

3.1 Woordsoort

Demonstratieven werden veel frequenter weggelaten dan persoonlijke voornaamwoorden, resp. 76 % en 21 %. Hieronder volgen enkele voorbeeldzinnen met nulcategorieën uit het corpus.

- (12) *[Dat] hangt ervan af.*
(13) *[Die] kan me niet schelen kameraad.*
(14) *[Ik] weet het niet. Echt niet.*

Het persoonlijke voornaamwoord *je* was zeer zelden nulelement, omdat het antecedent ervan niet in het gesprek is gefixeerd. *Je* verwijst net als *ik* het ene moment naar het ene individu en het volgende moment naar een ander individu. In dagboekfragmenten wordt *ik* vaak weggelaten omdat het in dit teksttype consequent naar hetzelfde individu refereert en wel als linguïstisch antecedent functioneert.

Ongeveer 30 % van de persoonlijke voornaamwoorden in de 3^e persoon in het corpus kon worden vervangen door *die* of *dat*. Wanneer er pronomina in de voorafgaande zin staan, is het nulelement geen aanwijzend voornaamwoord.

Deze categorie kan namelijk niet terugverwijzen naar persoonlijke voornaamwoorden en andere demonstratieven. Verder mag er geen interveniërende zin tussen het aanwijzende voornaamwoord en het antecedent staan (cf. Haeseryn, Romijn, Geerts, de Rooij & van den Toorn, 1997; Rullmann, 2001).

- (15) *Marie kwam Jan tegen. Die droeg een jas. *Die huiverde.*
- (16) *Marie kwam Jan tegen. Hij droeg een jas. *Die huiverde.*
- (17) *Jan kwam binnen. Het regende. Hij droeg een regenjas.*
- (18) *Jan kwam binnen. Het regende. *Die droeg een regenjas.*

In Jansen (1981) ontbraken demonstratieven relatief gezien ook vaker dan persoonlijke voornaamwoorden. We kunnen concluderen dat er een correlatie bestaat tussen de mate van topicdrop en de categorie van het nulelement. Dit indiceert dat de taalstructuur invloed uitoefent op topicdrop in het Nederlands.

3.2 Grammaticale functie

De grammaticale functie van subject ontbrak het vaakst, waarschijnlijk omdat subjecten optimale topics zijn (cf. Keenan, 1976). In de onderstaande zinnen is respectievelijk het subject en directe object weggelaten.

- (19) *[Ik] zag gisteren een keer mijn eigen handen beven.*
- (20) *[Dat] heb ik nooit geweten.*

Weggelaten demonstratieven kunnen zowel subject als direct object zijn. Wanneer een subject een persoonlijk voornaamwoord is, staat het in bijna 42 % van de gevallen na de persoonsvorm in de zin (Nieuwborg, 1968), terwijl een aanwijzend voornaamwoord dat subject is, in mededelende hoofdzinnen nooit na de persoonsvorm verschijnt. Los daarvan staan demonstratieven bijna altijd voor de persoonsvorm. Persoonlijke voornaamwoorden worden alleen weggelaten als ze subject zijn. Slechts 21 % van de directe objecten werd in het corpus gerealiseerd als persoonlijk voornaamwoord. Wanneer het persoonlijke voornaamwoord *het* direct object is, kan het niet voor de persoonsvorm staan. *Het* wordt dan gerealiseerd als *dat*. Persoonlijk voornaamwoorden met de grammaticale functie van direct object verplaatsen zelden over het subject heen naar de eerste zinspositie. In het Nederlands kunnen onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoorden als direct object helemaal niet in de topicpositie staan. Beklemtoonde persoonlijke voornaamwoorden kunnen wel in de eerste zinspositie voorkomen.

- (21) **Je heb ik gezien. Jou heb ik gezien.*

Demonstratieven zijn altijd beklemtoond en hebben een sterkere terugverwijzing dan persoonlijke voornaamwoorden. De weggelaten demonstratieven in het

corpus vervulden in 59 % van de gevallen de functie van subject en in 41 % de functie van direct object.

(22) [Dat] geeft niks.

(23) [Dat] geloof ik.

In tegenstelling tot Jansen (1981) vervulden de weggelaten demonstratieven hier vaker de grammaticale functie van subject dan van direct object. De bevindingen van Jansen hoeven hiermee niet in strijd te zijn, aangezien het hier om andere gemeten grootheden gaat. Bij Jansen was er sprake van een experimentele setting, terwijl de items in dit corpusonderzoek uit de alledaagse praktijk zijn gehaald. Deze methodologische verschillen kunnen resultaatverschillen tussen de beide onderzoeken veroorzaken.

Het hogere percentage nulsubjecten stemt overeen met het gegeven dat in Nederlandse finiete zinnen subjecten verplicht aanwezig zijn, terwijl dat voor directe objecten niet zo is. Verder staan subjecten toch al vaker dan directe objecten in de eerste zinspositie en verwijzen ze naar bekende informatie. In het Nederlands congrueert het subject met de persoonsvorm. Door naar de persoonsvorm te kijken, kan de identiteit van het weggelaten subject achterhaald worden. Er bestaat dus ook een correlatie tussen de mate van topicdrop en grammaticale functie. Dit levert opnieuw evidentie voor de hypothese dat taalstructuur een conditionerende factor is bij topicdrop.

3.3 *Teksttype*

Nulelementen verschijnen vaak in dialogen na beurtwisseling. Beurtwisseling, het veranderen van spreker, lokte vooral (in 94 % van de gevallen) weglating van demonstratieven uit. In dialogen zonder beurtwisseling werden ook meer demonstratieven dan persoonlijke voornaamwoorden weggelaten. Bij monologen was iets meer dan de helft van de nulelementen een d-woord, iets minder dan de helft een persoonlijk voornaamwoord. Bij dagboekfragmenten leverden juist de weggelaten persoonlijke voornaamwoorden het grootste aandeel. Vooral in dialogen richten gespreksdeelnemers hun aandacht sterk op de gesprekspartner. Een spreker wil na een beurtwisseling met zijn verbale bijdrage nauw aansluiten op wat voorafgaand aan zijn gespreksbeurt is gezegd. Een adequate optie hiervoor is weglating van de zinsinitiële constituent. In dialogen bedroeg het percentage nulsubjecten 51 %, terwijl dat in monoloog met 68 % aanzienlijk meer was. Bij het directe object was het tegenovergestelde het geval. Het aandeel van deze functie was in dialogen met 32 % veel groter dan in de monologen met 11 %.

Tabel 2 toont het aantal nulsubjecten en weggelaten directe objecten per teksttype. De χ^2 -toets leverde de volgende gegevens op: $\chi^2 = 32.5568$, $df = 1$ en $P \leq 0.001$. Uit deze gegevens kunnen we concluderen dat er een uiterst significante

correlatie bestaat tussen de grammaticale functie van een nulelement en het teksttype.

gramm. functie	teksttype		
	dialogoog	monoloog	totaal
Subject	279	132	411
direct object	176	21	197
Totaal	455	153	608

Tabel 2: *aantal nulsubjecten en weggelaten directe objecten per grammaticale functie en teksttype.*

Transitiviteit kan een oorzaak zijn voor het uiterst significante verschil tussen de grammaticale functie van subject en direct object van de nulelementen per teksttype. In de drie teksttypen bedroeg het percentage transitieve werkwoorden bij de nulsubjecten slechts 17 %. Subjecten werden in 83 % van de gevallen weggelaten wanneer de uiting een intransitief werkwoord bevatte. Subjecten worden vergeleken met directe objecten meer weggelaten in monologen dan in dialogen. Dit levert evidentie voor de hypothese dat in monologen meer intransitieve werkwoorden voorkomen dan in dialogen. Bij transitieve werkwoorden werd veel vaker het directe object dan het subject weggelaten. Bij deze klasse van werkwoorden verschijnt er vaak een [+animate]-subject en een [-animate]-direct object. Dit heeft te maken met de semantische rol van agens die meestal aan het subject wordt toegekend (cf. Dowty, 1990), een rol die vaker is weggelegd voor [+animate]-entiteiten dan voor [-animate]-entiteiten. Het [+animate]-subject kan niet worden weggelaten, maar het [-animate] directe object wel. *Dat* is een geschikte anafoor om naar het [-animate]-antecedent met de grammaticale functie van direct object te verwijzen. Deze anafoor wordt dan ook het frequentst in dialogen weggelaten. De meeste nulsubjecten in monologen waren persoonlijke voornaamwoorden (61 %). In dialogen waren de nulsubjecten meestal d-woorden. Het percentage nulsubjecten in de vorm van persoonlijke voornaamwoorden bedroeg in dialogen 21 %, waar dat voor dagboekfragmenten 86 % was. De weggelaten directe objecten waren in alle teksttypen d-woorden.

De resultaten geven evidentie voor de aanname dat er niet alleen een correlatie bestaat tussen de mate van topicdrop en het teksttype, maar ook tussen de categorie van de nulelementen en het teksttype en tussen de grammaticale functie van nulelementen en het teksttype.

3.4 *Tempus*

Topicdrop kwam ruim zes keer vaker voor bij uitingen in de tegenwoordige tijd dan bij uitingen in de verleden tijd. In dialogen verschenen minder nulelementen in combinatie met de verleden tijd dan in dagboekfragmenten en monologen. De reden hiervoor zou kunnen zijn dat in dialogen de actualiteit gewoonlijk een

grotere rol speelt dan in de beide andere genres. Het nulelement *hij* kwam in de helft van de gevallen voor in zinnen met predikaten in de verleden tijd. Dit kan komen, omdat er met *hij* verwezen kan worden naar een persoon die geen deel uitmaakt van het gesprek. Het nulelement *dat* in combinatie met een predikaat in de verleden tijd kwam het vaakst voor in dialogen. Op zich was dit te verwachten, aangezien het grootste deel van het corpus uit dialogen bestond.

3.5 Antecedenten

Weggelaten persoonlijke voornaamwoorden refereren naar één object uit de voorafgaande zin. Het persoonlijke voornaamwoord *ik* in de dagboekfragmenten vormde hierop een uitzondering. Ruim driekwart van het nulelement *ik* had geen antecedent in de voorafgaande uiting. Dit is niet vreemd, aangezien er inherent aan het genre vanuit het perspectief van de verteller wordt verhaald. Lezers zijn bekend met de vertelinstantie van het dagboekgenre en weten naar welke entiteit het nulelement refereert.

(24) *Alleen die verraderlijke handen. [Ik] stompte ze [...].*

Het persoonlijke voornaamwoord *het* komt vaak voor als zogenaamd voorlopig subject. Dit onzijdige persoonlijke voornaamwoord is dan geen semantisch argument van het werkwoord, maar een dummy. Het heeft geen referent in de vorige zin, maar legt vaak een verband met de deelzin die het eigenlijke subject vormt.

(25) *[Het] ligt eraan wat die attentie me gaat kosten.*

Weggelaten demonstratieven refereren doorgaans naar de hele voorafgaande propositie (93 %) en maar incidenteel naar één referent in de vorige uiting (7 %). Hieronder volgen enkele voorbeelden.

(26) *Binnenkort verschijnt het rapport.*

(27) *[Dat] ziet er heel gunstig uit.*

(28) *Je bent heel heftig.*

(29) *[Dat] ben ik niet.*

3.6 Predikaten

Nulelementen komen vaak voor in combinatie met werkwoorden die een vast voorzetsel hebben, scheidbaar zijn of deel uitmaken van een werkwoordelijke uitdrukking. Verder kwamen het zelfstandige werkwoord *hebben*, de hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn* en het koppelwerkwoord *zijn* veelvuldig bij topic-drop-zinnen voor, ongetwijfeld omdat ze in het algemeen vrij frequent zijn. Het

corpus bevatte ook veel modale hulpwerkwoorden (*moeten, zullen, kunnen, willen, blijken, lijken, schijnen, mogen, hoeven, etc.*). Tabel 3 geeft een overzicht:

nummer	werkwoord	aantal
1	kunnen	86
2	zijn	75
3	hebben	58
4	weten	49
5	zullen	41
6	moeten	28
7	doen	27
8	vinden	26
9	komen	25
10	gaan	22
11	geven	16
12	uitmaken	16
13	lijken	16
14	worden	16
15	kloppen	14
16	willen	12
17	hoeven	12
18	staan	10
19	zitten	10
20	zien	10

Tabel 3: Meest voorkomende werkwoorden bij topic-drop

3.7 Semantiek

De klasse van modale hulpwerkwoorden drukt schakeringen van (on)zekerheid uit waarmee naar de mening van de spreker de door het werkwoord uitgedrukte actie zich voordeed, voor zou doen of voorgedaan had. Deze klasse geeft dus de attitude van de spreker aan.

(30) [Dat] lijkt me sterk.

(31) [Dat] zal wel.

Er werden veel aspectuele werkwoorden als *gaan, komen, blijven, staan, zitten, lopen, vertrekken, beginnen, liggen, belanden* gebruikt evenals de klasse van werkwoorden die een innerlijke gewaarwording uitdrukken (*weten, geloven, denken, realiseren, begrijpen, voelen, vinden, meevallen, afvragen, herinneren, menen, kennen, verbazen, etc.*) en de klasse van werkwoorden die mededelende activiteiten uitdrukken (*roepen, groeten, beloven, beweren, vertellen, zeggen, spreken, vragen, redigeren, knikken, etc.*). Negatie, meer in het bijzonder negatieve polariteit, bleek een positief effect te hebben op topicalisatie van complementen en de weglating daarvan in de topicpositie. Negatief polaire items

hebben als opvallende eigenschap dat ze alleen in een uiting verschijnen als een geschikt negatief affectief item in de uiting hiertoe verlot verleent.

(32) *[Dat] hielp geen pest.*

(33) *[Dat] kost geen cent.*

Tenslotte kunnen veel topicdrop-uitingen gedefinieerd worden als stereotiepe reacties op hetgeen er in voorafgaande uitingen is gezegd.

(34) *[Ik] denk het wel.*

(35) *[Dat] doet er niet toe.*

4. Pronominagebruik in het Nederlands en het Engels

Het Engels staat in tegenstelling tot het Nederlands geen topicdrop toe en maakt in bepaalde opzichten een ander gebruik van pronomina. Om een bevredigend antwoord te krijgen op de vraag waarom bij topicdrop in het Nederlands in tegenstelling tot topicdrop in andere talen, weglating van demonstratieven prevaleert boven dat van persoonlijke voornaamwoorden, is er ook naar verschillen in pronominegebruik tussen beide talen gekeken. Wanneer het antecedent een propositie is, gebruiken Engelse sprekers het onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoord *it* als anafoor, terwijl Nederlandse hiervoor het (beklemtoonde) aanwijzende voornaamwoord *dat* hanteren. Hieronder staan enkele Engelse zinnen met hun Nederlandse tegenhanger.

(36) *Please, go and visit her soon.*

(37) *It will make her happy.*

(38) *Ga haar alstublieft gauw eens bezoeken.*

(39) *Dat zal haar blij maken.*

(40) *He wasn't welcome anymore.*

(41) *She made it clear.*

(42) *Hij was niet meer welkom.*

(43) *Dat maakte zij duidelijk.*

Ook als het antecedent een direct object is en verderop in de zin staat, wordt hiervoor *it* als anafoor gebruikt. *It* is als direct object in onderstaande voorbeelden niet getopicaliseerd, de Nederlandse tegenhanger *dat* wel:

(44) *Did you see the cat drinking the milk?*

(45) *Yes, I saw it. Yes, that I saw. *It I saw.*

(46) *Zag je dat de kat melk aan het drinken was?*

(47) *Ja, dat zag ik. Ja, ik zag het.*

Hoewel het Engelse *that* ook getopicaliseerd kan worden, gebeurt dit zelden. *That* moet dan nog meer nadruk dan *dat* krijgen. De pragmatische condities voor topicalisatie van *that* zijn ook strenger. Er moeten meer redenen zijn om *that* te topicaliseren. Topic alleen is niet voldoende om *that* naar de eerste zinspositie te verplaatsen; *that* moet een *contrastief* topic zijn. Verder heeft het Engels een vastere woordvolgorde dan het Nederlands, waarbij het subject de zinsinitiële positie bezet. *It* in (45) is geen subject, dus staat het niet in de eerste zinspositie. In de Nederlandse zin is *dat* wel getopicaliseerd. *It* in de topicpositie refereert naar de subjectentiteit die in de uitgangspositie van de vorige uiting is genoemd. *Dat* refereert vaak naar het laatstgenoemde antecedent in de voorafgaande uiting. Het kan niet naar een subject-NP verwijzen als er meerdere antecedenten in de uiting staan. Een opmerkelijk verschijnsel is dat in Nederlandse topicdrop-zinnen *dat*-complementen van werkwoorden kunnen worden weggelaten die bij de Engelse tegenhangers nimmer fonologisch worden gerealiseerd. De klasse drukt de attitude en de innerlijke gedachten van de spreker uit (*know, tell, call see, wonder, believe, think, agree, can, remember, wonder, will, have, do, etc.*). Het gaat hier om een klasse van psychologische werkwoorden. Deze ventileren een subjectieve visie. De complement-antecedenten van deze werkwoordklasse zijn proposities en de nulcomplementen zijn deiktisch. Aangezien complementen van werkwoorden verplichte argumenten zijn, moeten ze ook in het Engels lexicaal aanwezig zijn. In het Nederlands kunnen persoonlijke voornaamwoorden vervangen worden door demonstratieven. Dit kan worden toegeschreven aan het feit dat het Nederlands een [+animate]-aanwijzend voornaamwoord *die* heeft, maar het Engels niet. Het Engels kent alleen *that*. Deze heeft weliswaar een [+animate]-feature, maar het wordt in een andere context gebruikt.

- (48) *Heb je Hans gezien?*
 (49) *Ik zag hem op school.* *Ik zag die op school.*
 (50) *Dit you see Hans?*
 (51) *I saw him at school.* **I saw that at school.*

Daarnaast verwijzen Engelse taalgebruikers in gesprekken meestal met het bepaalde lidwoord naar bekend zijnde referenten. Expliciete verwijzing met een aanwijzend voornaamwoord is volgens Gundel, Hedberg & Zacharski (1993) onnodig, omdat de referenten al uniek identificeerbaar zijn. Toepassing van het tweede deel van het kwantiteitsmaxime maakt de selectie van demonstratieven bij het familiar-niveau van de Bekendheidshiërarchie overbodig. Nederlanders gebruiken in deze situatie juist wel demonstratieven, wat een toepassing van het eerste deel van het kwantiteitsmaxime impliceert. Een deiktisch verschil tussen demonstratieven in beide talen zou hier een rol kunnen spelen.

5. Inbedding data in het Minimalistische Programma

In het Minimalistische Programma (Chomsky, 1993; 1995) dwingen sterke formele features verplaatsing van constituenten uit het lexicale domein af om de features van de verplaatste constituenten te kunnen vergelijken met die van de landingsplaats in de functionele projectie (feature checking). Bij het beschrijven van topicdrop is het belangrijk om fonologische en syntactische featurewaarden niet door elkaar te halen. Beide featurewaarden kunnen sterk zijn, maar dit hoeft niet per se. Hier wordt aangenomen dat SpecCP een formeel [+ topic]-feature heeft. Het nulelement moet daarom vanuit zijn basisgegenereerde positie verplicht naar SpecCP worden verplaatst om zijn [+ topic]-feature te checken tegen het [+ topic]-feature in SpecCP. Het getopicaliseerde element wordt niet uitgesproken, omdat het een [– sterk]-fonologisch feature heeft. Zwart (1998) verbindt topicalisatie in het Nederlands met een [D]-feature in SpecCP. Hoewel sprekers in het algemeen hun uitingen zullen verbinden met voorafgaande uitingen en hiervoor doorgaans een d-woord naar SpecCP verplaatsen, is de hypothese dat SpecCP een [D]-feature voor getopicaliseerde elementen bevat te stellig. Persoonlijke voornaamwoorden kunnen namelijk ook worden getopicaliseerd zoals uit de corpusanalyse blijkt.

Het Minimalistische Programma kent featurenamen als [persoon], [getal], [geslacht], [casus], [tense], [categorie] en [wh], maar het maakt geen onderscheid tussen features en featurewaarden. Bovendien wordt topicdrop in dit raamwerk niet behandeld. Daarom is de theorie met enkele basisideeën uit de Head-driven Phrase Structure Grammar (HPSG) van Sag & Wasow (1999) aangevuld. In HPSG zijn lexicale items featurestructuren, verzamelingen van features die een featurewaarde hebben. De featurewaarden kunnen zelf ook weer featurestructuren hebben (recursie). Een voorbeeld van een dergelijke complexe structuur die ook bij topicdrop een rol speelt is agreement (zie tabel 4). De features van [agreement] worden ϕ -features genoemd (cf. Chomsky 1993: 8). Er bestaan zeer complexe featurestructuren, maar hier worden alleen de features besproken die voor topicdrop van belang zijn.

complexe featurenaam	feature	featurewaarde
[agreement]	[persoon]	1 ^e
	[getal]	sg
	[grammaticaal geslacht]	mannelijk

Tabel 4: featurestructuur van agreement.

Er wordt in de syntactische literatuur verondersteld dat de specifier en het hoofd in een nauwe relatie tot elkaar staan. Chomsky (1993: 28) neemt aan dat het hoofd van een functionele projectie zowel het hoofdfeature als het specifier-

feature bevat. Dit suggereert overeenstemming in agreement tussen de specifier en het hoofd van de functionele projectie. Rizzi (1997) meent dat het subject kan worden weggelaten vanwege de morfologische agreement tussen het subject en het werkwoord. Zijn verklaring voor het toestaan van nulsubjecten is echter niet sluitend voor het Nederlands, omdat deze taal een onvolledig inflectioneel paradigma voor werkwoorden heeft en toch weglating toestaat. Verder kunnen ook directe objecten, p-objecten en adjuncten worden weggelaten. Cardinaletti (1990) beweert dat nulobjecten altijd in de 3^e persoon staan, omdat het werkwoord niet op een bepaalde persoon of een getal selecteert. Rizzi meent echter dat objecten kunnen worden weggelaten vanwege de specifier-hoofdrelatie tussen het topic en het werkwoord. Deze bestaat uit overeenstemmende ϕ -features. Maar ook deze hypothese levert problemen op voor het Nederlands, omdat het geen objectagreement kent en het werkwoord al in een nauwe relatie met het subject staat. De ϕ -features van het werkwoord zijn wel in overeenstemming met die van het subject, maar niet met die van het directe object. In (52) heeft het werkwoord dezelfde ϕ -features als het subject *we*, maar niet dezelfde als het nulobject *dat*.

(52) [*Dat*] hebben we gedaan.

Toch moet er wel een verband bestaan tussen nulelementen en werkwoorden, omdat bij topicdrop in het Nederlands het werkwoord altijd in de tweede zinspositie staat. In ondergeschikte zinnen is topicalisatie en topicdrop niet toegestaan, omdat het topic niet in een specifier-hoofdrelatie kan staan met het werkwoord. Verplaatsing van het werkwoord naar C^0 is niet mogelijk vanwege de aanwezigheid van een complementizer in C^0 .

(53) **Ik dacht* [_{CP} *Jan_i dat ec_i thuiswerkt*]

Het lijkt aannemelijk om te veronderstellen dat het antecedent en zijn anafoor dezelfde ϕ -features moeten hebben, maar hierop zijn wel uitzonderingen te vinden. Een voorbeeld hiervan is het vrouwelijke antecedent *het meisje* waarnaar met *zij* wordt terugverwezen, terwijl het onzijdige grammaticale geslacht voorschrijft om *dat* als anafoor te gebruiken. Het feit dat topicalisatie in het Nederlands gespreksgerelateerd is, suggereert dat SpecCP een feature moet bevatten dat topicalisatie afdwingt. Voor de aanwezigheid van dit sterke feature in SpecCP kunnen ook argumenten worden aangedragen. Ten eerste heeft het getopicaliseerde nulelement een identificeerbare semantische functie. Ten tweede hebben sommige talen een fonologisch gerealiseerde topicmarkering, zoals het Japans met het topicmarkerende partikel *wa* (Uechi, 1995). Het corpus bevat verschillende soorten elementen die verschillende combinaties van ϕ -features hebben (cf. Rizzi, 1986). Deze werden niet uitgesproken, omdat ze [–sterke] fonologische features hadden. Lexicale items hebben veel eigenschappen die featurebundels vormen. Zo geeft de waarde van het [casus]-feature aan welke

grammaticale functie de nulelementen vervullen. Verder wordt aangenomen dat antecedenten en hun nulanafora door middel van een [index]-feature met elkaar zijn verbonden, doordat ze allebei dezelfde indexwaarde hebben. Op deze wijze ontstaan er topicketens. Uit de corpusdata kunnen we distilleren dat nulitems vaak een semantisch negatief evaluatief feature bevatten. De featurewaarde van het [tempus]-feature van het werkwoord geeft aan of de topicdrop-uiting in de tegenwoordige of verleden tijd staat. Aangezien lexicale items veel meer syntactische en semantische features bevatten dan hierboven is vermeld en de bespreking van fonologische features helemaal achterwege is gelaten, is de featureopsomming van lexicale items niet volledig.

Topicdrop-elementen moeten worden gelicentieerd en geïdentificeerd. Licentie van topicdrop in SpecCP is afhankelijk van het [+topic]-feature in combinatie met het [-sterke]-fonologische feature in SpecCP. Voor identificatie van een nultopic is het alleen beschikbaar hebben van een specifiek nulelement met een bepaalde feature-structuur niet voldoende. Bij demonstratieven moet hiervoor ook een expliciete gespreksreferent in de onmiddellijk voorafgaande uiting aanwezig zijn, of in termen van Prince (1998): het naar SpecCP verplaatste nulelement moet in een contextueel relevante (gedeeltelijk) geordende setrelatie staan met andere opvallende entiteiten die in de vorige uiting zijn opgeroepen. Deze eis is te zwak om topicdrop van *dat* te verklaren. Hiervoor is een aanvullende eis nodig, namelijk het weg te laten pronomen moet identiek zijn aan het antecedent. Dit betekent dat demonstratieven niet kunnen worden weggelaten als ze naar een partiële ordening verwijzen.

(54) *Hebben jullie iets kunnen nuttigen?*

(55) *Gegeten hebben we niet, gedronken wel.*

(56) * *[Dat] hebben we niet, gedronken wel.*

(57) *[Dat] hebben we niet.*

([Dat]= nuttigen/*gegeten)

(58) *Heb je de auto al gerepareerd?*

(59) *De motor heb ik wel gerepareerd, maar het achterlicht niet.*

(60) * *[Dat] heb ik wel gedaan, maar het achterlicht niet.*

(61) *[Dat] heb ik wel gedaan.*

([Dat]=auto repareren/*motor repareren)

Antecedenten van weggelaten persoonlijke voornaamwoorden mogen wel in eerdere uitingen staan als ze het gesprekstopic zijn. Aangezien nulelementen in Spec-CP worden geïdentificeerd door een gespreksgeïdentificeerd feature, bevinden we ons hier op het raakvlak van de syntaxis en de pragmatiek.

6. Inbedding data in de Bekendheidshiërarchie

De Bekendheidstheorie (Gundel, Hedberg & Zacharski, 1993) heeft als uitgangspunt dat verschillende linguïstische vormen verschillende inferenties bij de luisteraar voortbrengen. De referenten van nulelementen en onbeklemtoonde pronomina moeten vanwege hun geringe informatieve inhoud in hoge mate toegankelijk zijn. Dit betekent dat ze in het werkgeheugen geactiveerd zijn en ook in de focus of attention. De onderstaande Nederlandstalige uitingen passen probleemloos in de Bekendheidshiërarchie.

- (62) *Hij construeert zijn levensverhaal.*
 (63) *[Hij] herkent het zelf bijna niet.*

In beide hierboven vermelde zinnen zijn de entiteiten van *hij* en *levensverhaal* geactiveerd en is *hij* zowel in de topicpositie als in focus. In de topiccontinuerende vervolguiting kan de anafoor *hij* worden weggelaten. Onderstaande uitingen laten een topicshift zien.

- (64) *De politie is Vinke slag binnengevallen.*
 (65) *[Dat] was een vrijstaat.*

In (64) zijn de referenten van *politie* en *Vinke slag* geactiveerd en is de referent van *politie* in focus. Hoewel het aannemelijk is om te verwachten dat *politie* als topic zal worden gecontinueerd, wordt er in (65) helemaal niet meer naar *politie* verwezen. Het geactiveerde *dat* was in de vorige zin direct object, maar is nu subject van (65) geworden. Het staat in de topicpositie, waardoor het ook in focus is, het cognitieve niveau waarin het kan worden weggelaten. Verandering van topic zorgt voor een focusshift. Wereldkennis bepaalt dat het bij *Vrijstaat* om een [-animate]-entiteit gaat. De anafoor *dat* is geschikt om naar dit type entiteit te verwijzen.

Demonstratieven zijn bijzonder geschikt om te refereren naar een voorafgaande propositie of een entiteit daaruit, maar ze behoren in de zinsstructuur dichter bij hun antecedent te staan dan persoonlijke voornaamwoorden, omdat hun referenten minder toegankelijk zijn. De topicpositie van een uiting is de syntactische positie die het dichtste bij het antecedent uit de voorafgaande zin is. Ze is voor fonologisch wel of niet gerealiseerde demonstratieven de ideale plek om de huidige zin te koppelen aan de voorafgaande zin. Persoonlijke voornaamwoorden signaleren een hogere toegankelijkheid van het antecedent dan demonstratieven. Uit leesexperimenten kwam naar voren dat de contextuele afstand tussen het antecedent en zijn anafoor bij de eerste subcategorie groter kan zijn dan bij de tweede:

- (66) *Jan_i kwam Karel_j tegen.*
 (67) *Hij_i /_j groette hem.* (Hij = Jan > Karel)
 (68) *Die *_i /_j groette hem.* (Hij = Karel)

In zin (67) kan *hij* zowel naar Jan als naar Karel terugverwijzen, maar data uit experimenteel onderzoek (cf. Rullman, 2001) leveren evidentie voor de hypothese dat Nederlandse taalgebruikers in soortgelijke zinnen een voorkeur voor *Jan* als antecedent van *hij* hebben. Voorbeeld (68) toont dat het gebruik van een aanwijzend voornaamwoord voor de luisteraar een indicatie is om een minder toegankelijk antecedent te kiezen. *Die* kan alleen maar naar *Karel* refereren. In tegenstelling tot demonstratieven is er bij persoonlijke voornaamwoorden minder noodzaak voor topicalisatie, omdat deze subcategorie ook op een andere zinspositie kan terugverwijzen naar de meest opvallende entiteit van de voorafgaande uiting.

De veronderstelling dat demonstratieven een topicshift bewerkstelligen, gaat voor het Nederlands slechts gedeeltelijk op. Wanneer demonstratieven naar een nominale uitdrukking uit de vorige taaluiting terugverwijzen, is er sprake van topicshift. Indien ze terugverwijzen naar de hele voorafgaande propositie kan daar niet van worden gesproken. Bij de analyse van de corpusgegevens hebben we gezien dat weglating van demonstratieven frequent gekoppeld is aan de voorafgaande propositie. De propositie uit de vorige uiting is geactiveerd en daarom toegankelijk. Het in (69) getopicaliseerde en daardoor in focus zijnde aanwijzende voornaamwoord *dat* is zeer geschikt om naar de voorafgaande propositie te verwijzen

- (69) *Uitgaan met meisjes?*
 (70) *[Dat] was er niet bij.*

Hoe kan het dan dat de Nederlandse topicdroppatronen verschillen met die in andere talen? Het antwoord kan worden gevonden in een andere toepassing van het kwantiteitsmaxime van Grice (1975) in de interactie met de Bekendheids-hiërarchie. In plaats van het eerste deel van het maxime te gebruiken, wordt de tweede richtlijn toegepast: geef niet meer informatie dan nodig is. Voor de Nederlandstalige situatie kan bij terugverwijzing naar een voorafgaande propositie of een entiteit daaruit worden volstaan met een aanwijzend voornaamwoord. Vanwege de korte contextuele afstand tussen antecedent en anafoor is de beoogde referent namelijk nog in het werkgeheugen van de hoorder geactiveerd en daardoor een geschikte kandidaat. Topicalisatie van het aanwijzende voornaamwoord resulteert in het in focus komen van het antecedent, waardoor het aanwijzende voornaamwoord mag worden weggelaten. Verplaatsing naar de eerste zinspositie levert dus een bijdrage aan opvallendheid van antecedenten.

Naast contextuele afstand tussen het antecedent en zijn anafoor, topicalisatie en opvallendheid hebben ook andere factoren invloed op anafora-resolutie. Hoe meer geschikte referenten er zijn hoe moeilijker het voor de

hoorder is om één referent uit te selecteren. Competitie onderdrukt dan ook de toegankelijkheid van alle betrokken referenten. Verder zijn antecedenten binnen hetzelfde segment als de anafoor toegankelijker dan degenen die niet binnen hetzelfde segment staan (cf. Ariel 1990).

De grammaticale functie van een anafoor heeft ook indirect invloed op topicdrop, omdat ze bepaalt of specifieke subcategorieën van pronomina wel of niet in de topicpositie mogen voorkomen. Demonstratieven in de eerste zinspositie kunnen subject en direct object zijn. Onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoorden mogen alleen in de eerste zinspositie staan als ze subject zijn. Persoonlijke voornaamwoorden verschijnen vaak na het werkwoord in de zin, dus in een positie waarin geen topicdrop is toegestaan, en ze worden vaak door demonstratieven vervangen. De door Gundel, Hedberg & Zacharski opgestelde Bekendheidshiërarchie moet dus voor het Nederlands op focusniveau worden aangevuld met distalen, en persoonlijke voornaamwoorden.

7.2. *Inbedding data in de centeringtheorie*

De centeringtheorie verschaft een expliciete procedure om linguïstische activering en verkrijging van het in focus-niveau van entiteiten te modelleren. Elke zin heeft een set van forward looking centra C_f , dat wil zeggen semantische gespreksentiteiten die naar opvallendheid worden gerangschikt. Het hoogst gerangschikte element van de C_f -lijst is het backward looking centrum C_b van de volgende uiting. Nulobjecten in de zinsinitiële positie van Nederlandse topic-drop-zinnen verwijzen naar de meest opvallende entiteit in het centrum van aandacht bij de luisteraar. Topicmarkering heeft een sterk effect op hoe hoog een entiteit op de C_f -lijst wordt gerangschikt. Het C_b in topicpositie zorgt voor coherentie door elke uiting onmiddellijk te verbinden met de voorafgaande uiting. Het kan in het Nederlands verschillende grammaticale functies bekleden. Hieronder modelleren algoritmes de rangschikking van entiteiten in enkele topic-drop-zinnen die uit het corpus komen.

- (71) U_n *Jacob vertelt over zichzelf [...].*
 (72) U_{n+1} *Hij construeert zijn levensverhaal.* (hij = Jacob)

C_b : Jacob

C_f : {Jacob, levensverhaal} CONTINUERING

- (73) U_{n+2} *[Hij] herkent het zelf bijna niet* (hij = Jacob)

C_b : Jacob

C_f : {Jacob, levensverhaal} CONTINUERING

In (72) refereert het persoonlijke voornaamwoord *hij* naar Jacob en in (73) is het nulelement het persoonlijke voornaamwoord *hij*. Regel 1 van de centeringtheorie wordt gerespecteerd. *Jacob* van $C_f(U_n)$ wordt gerealiseerd als een pronomen in $C_b(U_{n+1})$. Er vindt een continueringstransitie plaats, omdat $C_b(U_{n+2}) = C_b(U_{n+1}) = C_b(U_n)$. $C_b(U_{n+2})$ is het hoogst gerangschikte element van $C_f(U_{n+2})$ en daarom de meest aannemelijke kandidaat van $C_b(U_{n+3})$. Hiermee wordt ook voldaan aan regel 2 van de centeringtheorie. Deze prevaleert vanwege coherentie en soepele overgangen tussen uitingen een continueringsequentie boven een bewaringssequentie. De combinatie van C_b en het hoogste element op C_f -lijst reflecteren de coherentie van de uitingen.

- (74) U_n *De politie heeft actie ondernomen [...]*
 (75) U_{n+1} *De politie is Vinkeslag binnengevallen.*
 (76) U_{n+2} *[Dat] was een vrijstaat.* (dat = Vinkeslag)

C_b : Vinkeslag	
C_f : {Vinkeslag}	VERANDERING

In (76) zou volgens regel 2 van de Centering Theorie een continueringstransitie de voorkeur hebben. Het nulelement *dat* (U_{n+2}) maakt echter duidelijk dat de tweede NP *Vinkeslag* het hoogste op de C_f -lijst staat, omdat *dat* niet naar het subject kan verwijzen. Door topicalisatie en opvallendheid komt de referent van *dat* in het centrum van aandacht bij de hoorder. De lineaire woordvolgorde is in dit geval de hoofdbeslisser bij de C_f -rangorde en hierbij is er een sterke voorkeur voor het antecedent van de laatste NP (cf. Rullmann, 2001). Aangezien het antecedent van *politie* helemaal niet meer in U_{n+2} voorkomt, staat het niet op de $C_f(U_{n+1})$ -lijst. Met *Vinkeslag* wordt er een nieuw C_b geïntroduceerd. $C_b(U_{n+1}) = C_b(U_n)$, maar daarna vindt er een veranderingstransitie plaats: $C_b(U_{n+1}) \neq C_b(U_{n+2})$.

In het corpus was het antecedent van het nulelement *dat* zelden een nominale uitdrukking, maar zeer frequent een onmiddellijk voorafgaande propositie of een predikaat. Er is in deze gevallen geen NP-entiteit die het potentiële antecedent van het nulelement kan zijn. Een lokaal NP-antecedent kan niet naar de propositie of het predikaat verwijzen. In (80) kan de centeringtheorie zoals ze nu is geformuleerd, de selectie van het predikaat als antecedent van de nulafoor niet verklaren. De algoritmes werken alleen met semantische objecten van NP's, niet met proposities en predikaten.

- (77) U_n *Je bent boos.*
 (78) U_{n+1} *Je bent heel heftig.* (je = X)

C_b : je	
C_f : {X}	CONTINUERING

(79) U_{n+2} [Dat] *ben ik niet* (ik= X)

??	$C_b: X$ $C_f: \{?, ik\}$	BEWARING
----	------------------------------	----------

Wanneer predikaten en proposities ook op de C_f -lijst kunnen voorkomen, kan voor het vraagteken *predikaat* worden ingevuld in $C_f(U_{n+2})$. Het nulelement *dat* is dan een geschikte anafoor voor het predikaat in de voorafgaande uiting, omdat het in de daaropvolgende zin getopicaliseerd en in focus is. Het predikaat is daardoor opvallend en in hoge mate toegankelijk geworden. Toch is dit geen fraaie oplossing, omdat er bij opnemng van proposities en predikaten op de C_f -lijst verschillende semantische categorieën op één C_f -lijst voorkomen, terwijl proposities, predikaten en NP-objecten in de menselijke taal wezenlijk andere functies vervullen. Er moeten daarom andere aanwijzingen worden gebruikt om de coherentie te bewaren en de geschiktheid van het predikaat als antecedent van het nulelement te verklaren. Ditzelfde geldt ook voor weggelaten voornaamwoordelijke bijwoorden en weggelaten bijwoorden, omdat de anafora ook hier naar een propositie verwijzen. Overigens is de aanwezigheid van het nulbijwoord thematisch gezien niet noodzakelijk, maar kan het wel geïnfereerd worden op basis van de voorafgaande propositie.

Pragmatische factoren als de aanname van de spreker wat de hoorder weet of kan verwachten, sturen de interpretatie van het nulelement *dat* in de richting van de voorafgaande propositie. Verder heeft topicalisatie van informatie zijn eigen bijzondere pragmatische en semantische effecten. Deze moeten de C_f -rangorde wel beïnvloeden, maar hoe de algoritmes in de Centering Theorie deze pragmatische kennis zouden moeten modelleren is onduidelijk. De theorie werkt alleen met linguïstische informatie.

7. Conclusie

In veel [+ topicdrop]-talen lijkt er een voorkeur te bestaan voor weglating van persoonlijke voornaamwoorden boven demonstratieven, maar het Nederlands laat juist een tegenovergesteld patroon zien. In dit artikel is besproken welke factoren invloed uitoefenen op met name weglating van demonstratieven in informele Nederlandse zinnen. Woordsoort en grammaticale functie spelen een rol, maar ook contextuele factoren als beurtwisseling in dialogen en teksttype. Werkwoorden met een vast voorzetsel, scheidbare werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen, tegenwoordige tijd, predikaten die de attitude van de spreker, innerlijke gewaarwordingen, aspect of mededelende activiteiten uitdrukken, negatie, met name negatief polaire uitdrukkingen, lijken vooral weglating van demonstratieven uit te lokken. De antecedenten van deze subcategorie waren in het corpus meestal predikaten of proposities en maar zelden objecten.

De weggelaten persoonlijke voornaamwoorden verwezen altijd naar een object in de vorige uiting. Verder bestaan er verschillen in pronomina-gebruik tussen het Engels en het Nederlands, zoals we in hoofdstuk 4 hebben gezien.

In dit onderzoek zou worden geprobeerd om de syntactisch, cognitieve en pragmatische aspecten van topicdrop in het Nederlands in één theoretisch model te integreren. Bij de inbedding van de corpusdata in het Minimalistische Programma hebben we gezien dat het [+topic]-feature in SpecCP ervoor zorgt dat een pronomen naar de topicpositie verplaatst. Dit is de syntactische positie waarin het antecedent van de getopicaliseerde anafoor het in focus-niveau van de Bekendheidshiërarchie bereikt. In informele Nederlandse zinnen kan de anafoor op dit niveau worden weggelaten, omdat hij in een opmerkelijk (gedeeltelijk) geordende setrelatie staat met andere opvallende entiteiten uit de onmiddellijk voorafgaande uiting en identiek is aan het antecedent. Aangezien het [+topic]-feature uit het Minimalistische Programma ook gekoppeld kan worden aan het backward looking centrum C_b (= het topic) uit de Centering Theorie vormt dit syntactische kader geen belemmering voor samenvoeging van de gebruikte theorieën in één model. Opneming van de Bekendheidstheorie en de Centering Theorie in het model levert wel problemen voor anaforesolutie op. De Centering Theorie heeft algoritmes om antecedenten te rangschikken naar mate van opvallendheid, maar deze kunnen, zoals in dit onderzoek is geconstateerd, niet alle topicdrop-verschijnselen in het Nederlands verklaren, omdat de theorie alleen met linguïstische informatie werkt. Aanvullende niet-linguïstische informatie moet worden gebruikt om het nulelement *dat* met de voorafgaande propositie of het predikaat te verbinden, maar hoe de theorie met pragmatische kennis omgaat, is onduidelijk. De Bekendheidstheorie kan wel met pragmatische informatie werken, maar zij heeft als nadeel dat ze geen computationeel systeem voor anaforesolutie heeft. Deze theorie is introspectief en niet controleerbaar. We moeten dus concluderen dat de gehanteerde theorieën niet volledig in één model kunnen worden geïntegreerd. Toch is er bij de inbedding van de corpusgegevens in het Minimalistische Programma, de Bekendheidstheorie en de Centering Theorie wel een meer omvattend beeld van topicdrop in het Nederlands gegeven dan wanneer er alleen naar de pragmatische, syntactische of cognitieve aspecten zou zijn gekeken.

Bij topicdrop in het Nederlands zijn er veel factoren die direct of indirect invloed uitoefenen op de mate van weglating van demonstratieven. Maar de cruciale factor voor de veelvuldige verschijning van deze categorie nulelementen in het Nederlands is de potentie om demonstratieven te topicaliseren. Door deze syntactische operatie komen de entiteiten van demonstratieven in focus bij de hoorder. Daardoor kunnen deze anafora in mededelende hoofdzinnen in het informele Nederlands worden weggelaten in de enige positie waar dat mogelijk is: de topicpositie.

BIBLIOGRAFIE

- Abraham, W. en S. de Meij
 1984 'Topic, Focus, and Configurationality.' In: *Papers from the 6th Groningen Grammar Talks* 1986:1-13. Amsterdam: Benjamins.
- Ariel, M.
 1988 'Referring and accessibility.' In: *Journal of Linguistics* 24: 65-87.
 1990 *Accessing Noun-Phrase Antecedents*. London: Routledge.
- Birner, B.
 1992 *Inversion in English*. Ph.D. thesis. Northwestern University.
 1994 'Information Status and Word Order: An Analysis of English Inversion.' *Language* 70: 233-259.
- Cardinaletti, A.
 1990 'Subject/object asymmetries in German null-topic constructions and the status of specCP.' In: J. Mascaró & M. Nespór (red.), *Grammar in Progress*. Dordrecht: Foris Publications.
- Chafe, W.L.
 1976 'Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view.' In: C.N. Li (red.), *Subject and topic*: 25-55. New York: Academic Press.
- Chomsky, N.
 1982 *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge: MIT Press.
 1993 'A Minimalist Program for Linguistic Theory.' In: K. Hale & S.J. Keyser (eds.), *The view from Building 20. Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*: 1-52. Cambridge Mass. MIT Press.
 1995 *The Minimalist Program*. Cambridge Mass./London: MIT Press.
- Dowty, D.
 1990 'Thematic proto roles, argument selection, and lexical semantic defaults.' *Language*, 67-3: 547-619.
- Grice, H.P.
 1975 'Logic and Conversation.' In: P.Cole & J.L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Grosz, B.J. & Sidner, C.L.
 1986 'Attentions, intentions and the structure of discourse.' In: *Computational Linguistics* 12: 175-204.
- Grosz, B.J. Joshi, A.K. & Weinstein, S.
 1995 'Centering: A Framework for Modeling the Local Coherence of Discourse.' In: *Computational Linguistics* vol 21 nr. 2: 203-225.
- Gundel, J.K.
 1985 'Shared Knowledge and Topicality.' *Journal of Pragmatics* 9: 83-107.
 1988 'Universals of topic-comment structure.' In: M. Hammond, E. Moravcsik & J. Wirth (eds.), *Studies in syntactic Typology*:

- 209-239. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Gundel, J.K., Hedberg, N. & Zacharski, R.
 1993 'Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse.' In: *Language* vol 69, nr.2: 274-307.
- Haeseryn, W, Romijn, K, Geerts, G, Rooij, J. de & Toorn, M.C. van den
 1997 *Algemene Nederlandse Spraakkunst, tweede geheel herziene druk*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Hajičová, E.
 1987 'Focussing, a meeting point of linguistics and artificial intelligence.' In: Ph. Jorrand & V. Sgurev (eds.), *Artificial Intelligence II: Methodology Systems, Applications*: 311-321.
- Halliday, M.A.K.
 1967 'Notes on transitivity and theme in English. Part 2.' In: *Journal of Linguistics* 3: 199-244.
- Hornby, P.A.
 1971 'Surface structure and the topic-comment distinction: a developmental study.' In: *Child Development* 42: 1975-1988.
- Huang, C.T.J.
 1984 'On the Distribution and Reference of Empty Pronouns.' In: *Linguistic Inquiry*, vol 15, nr. 4: 531-574.
- Jaeggli, O. & Safir, K.J.
 1989 'The Null Subject Parameter and Parametric Theory.' In: O. Jaeggli & K.J. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter*: 1-44. Dordrecht: Kluwer.
- Jansen, F.
 1981 *Syntaktische Konstrukties in Gesproken Taal*. Amsterdam: Huis aan de drie Grachten.
- Keenan, E.L.
 1976 'Towards a universal definition of subject.' In: C. Li (ed.), *Subject and Topic*: 303-333. New York: Academic Press.
- Kiss, K.É.
 1995b Introduction. In: K.É. Kiss (ed.), *Discourse configurational languages*. Oxford: University Press.
- Linde, C.
 1979 'Focus of attention and the choice of pronouns in discourse.' In: T. Givón (red.), *Discourse and syntax*: 337-354. New York: Academic Press.
- Nieuwborg, E.
 1968 *De Distributie van het Onderwerp en het Lijdend voorwerp in het huidige geschreven Nederlands in zijn A.B.-vorm. Een kritisch en statistisch onderzoek van de zinsbouw bij 10 Noordnederlandse en 10 Zuidnederlandse auteurs*. Antwerpen: Uitgeverij Plantyn N.V.
- Piwek, P.L.A. & Cremers, A.H.M.

- 1996 'Dutch and English Demonstratives: A comparison.' In: *Language Sciences*, vol 18, nr. 3-4: 835-851.
- Prince, E.F.
1998 'On the limits of syntax, with reference to Left-dislocation and Topicalization. In: P.W. Culicover & L. McNally, (eds), *Syntax and Semantics*, vol 29: 281-302. San Diego: Academic Press.
- Rats, M.
1996 *Topic Management in Information Dialogues*. Dissertation. University of Utrecht.
- Reinhart, T.
1981 'Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics.' In: *Philosophia* 27: 53-94.
1995 'Interface strategies.' In: *OTS Working Papers*. Utrecht.
- Rizzi, L.
1986 'Null Objects in Italian and the Theory of pro.' *Linguistic Inquiry* 17: 501-557.
1997 'A parametric approach to comparative syntax: properties of the pronominal system.' In: L. Haegeman (ed.), *The New Comparative Syntax*: 268-285. London/New York: Longman.
- Rullmann, H.
2001 'Dutch Demonstrative Pronouns in Discourse.' Handout *7th Germanic Linguistics Annual Conference*, Banff.
- Sag, I.A. & Wasow, T.
1999 *Syntactic Theory. A Formal Introduction*. Palo Alto: CSLI.
- Taraldsen, K. T.
1978 *On the Nominative Island Condition, Vacuous Application and the That - Trace Filter*. Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
- Uechi, A.
1995 *The discourse function of wa marking in Japanese*. Unpubl. ms. Vancouver: University of British Columbia.
- Vallduví, E.
1993 'Information packaging: a survey.' Research Paper. In: *Report of the Word Order, Prosody and Information Structure Initiative*. University of Edinburgh.
- Walker, M.A., Iida, M. & Cote, S.
1994 'Japanese Discourse and the Process of Centering.' *Computational Linguistics*, vol 20 nr. 2: 193-232.
- Zwart, J.W.
1998 'Where is syntax? Syntactic Aspects of Left Dislocation in Dutch and English.' In: P.W. Culicover, & L. McNally. (eds.), *Syntax and Semantics*, vol 29: 365-393. San Diego: Academic Press.

**IN HET MINST:
EIGENSCHAPPEN EN ONTWIKKELING VAN EEN
NEGATIEF-POLAIRE UITDRUKKING
EN DE NEERGANG VAN FOCUS SCRAMBLING**

Jack Hoeksema

1. Inleiding¹

Tot de klassieke negatief-polaire uitdrukkingen van het Nederlands behoort *in het minst*, een uitdrukking die niet bepaald uniek is, maar tegenhangers heeft in omringende talen als het Duits en het Engels: *im geringsten*, *im mindesten*, *in the least*, *in the slightest*. De distributie van deze uitdrukkingen over de diverse omgevingen waarin ze mogen optreden vertoont diverse opvallende onderlinge overeenkomsten, waarvan de belangrijkste ongetwijfeld is een meer dan gewone affiniteit met negatie. Enkele kenmerkende voorbeelden van deze groep van uitdrukkingen zijn te vinden in (1):

- (1) a. Delamarche verbarg nicht im geringsten dass man mit Karls Geld schon rechnete.
b. Nun aber sehe ich hier Ihren unbegreiflichen Starrsinn und verliere ganz und gar jede Lust, mich auch nur im geringsten für sie einzusetzen.
c. Miss Rebecca was not, then, in the least kind or placable.
d. The fact that I was in the appendix - small, useless, hidden out of the way somewhere in the middle - didn't matter in the slightest.
e. Hoe gelukkig maakt het me dat ik hem zonder in het minst te bluffen gerust kan stellen.
f. Zijn stem klonk jong en niet in het minst verbaasd.²

In deze combinaties vormen *in het minst* en zijn tegenhangers een versterkende bepaling bij de ontkenning, vergelijkbaar met bijvoorbeeld *hoegenaamd* (zie Hoeksema 2002 voor een bespreking van deze laatste uitdrukking), *in het geheel*, *bij lange na*, *absoluut*, *volstrekt* etc. Ik benadruk dit punt, dat eigenlijk geen toelichting zou behoeven, omdat het gebruik van *in het minst* al tientallen jaren lang te kampen heeft met een hardnekkig contaminatie-effect: verwarring met de uitdrukking *het minst*:

- (2) a. Hij was verward, niet in het minst door haar manier van spreken.
= b. Hij was verward, niet het minst door haar manier van spreken.

Deze verwarring, die naar ik vermoed de meest hardnekkig en frequent gesignaleerde fout in het tijdschrift *Onze Taal* heeft opgeleverd, is momenteel

dermate endemisch, dat het niet langer mogelijk is te spreken van een *vergissing*, maar van een nieuw gebruik, dat inmiddels weleens gebruikelijker zou kunnen zijn dan het klassieke gebruik dat in (1d) is geïllustreerd. Het komt in ieder geval in alle kranten en tijdschriften, ook die met enige pretentie op het gebied van taalverzorging, regelmatig voor.³ In (2) versterkt *in het minst* de negatie niet, maar heft haar juist op. Immers, hier betekent *niet in het minst* iets als *vooral, met name*. In dit artikel houd ik me uitsluitend bezig met het klassieke gebruik van *in het minst* als negatieversterker, en laat ik zinnen als (2) verder geheel buiten beschouwing. Ik wil er hier slechts nog op wijzen dat het versterkende gebruik ook mogelijk is in negatieve omgevingen als het complement van *zonder*, de restrictie van een universele kwantor (doorgaans een beperkende relatieve bijzin), of het complement van een negatief predikaat zoals *zich wachten voor* of *weigeren*:

- (3)
- a. De inspecteur stond op en verliet het vertrek, zonder zich daarbij in het minst te haasten.
 - b. Alles wat in het minst naar overdaad zweemde verdroot de spaarzame commissaris.
 - c. De verdachte wachtte zich er wel voor om zich ook maar in het minst bloot te geven.
 - d. De bewakers weigeren om met de dieetvoorschriften van de verdachte in het minst rekening te houden.

In dergelijke omgevingen is nooit sprake van contaminatie: hier is enkel en alleen de versterkende lezing mogelijk.

Een vergelijking van *in het minst* met zijn tegenhangers *in the least* en *im geringsten* wijst op grote overeenkomsten in distributie over de diverse negatieve omgevingen. Hoewel *in het minst* in alle bekende soorten van zogenoemde monotoon dalende omgevingen kan optreden (cf. Ladusaw 1980 en Zwarts 1981 voor definitie en toelichting van dit begrip, en Van der Wouden 1997 voor een meer recente uitwerking), is er niettemin sprake van een duidelijke voorkeur voor negatieve omgevingen in de strikte zin van het woord: zinnen met *niet*, *geen* en met zogeheten n-woorden (*niemand*, *niets*, *nergens* etc.). De overige bekende omgevingen voor negatief-polaire uitdrukkingen, zoals daar zijn conditionele bijzinnen, restrictieve relatieve zinnen bij universele, negatieve en superlatieve kwantoren, comparatief-zinnen, bijzinnen afhankelijk van het graadadverbium *te*, complementen bij negatieve predikaten en de negatieve prepositie *zonder*, vraagzinnen, het bereik van zwak-negatieve kwantoren als *weinig*, *zelden*, en dat van restrictieve bijwoorden van graad zoals *alleen*, zijn allemaal relatief mager vertegenwoordigd bij *in het minst*.

In Tabel 1 hieronder geef ik de resultaten van een klein corpusonderzoek, gebaseerd op alle door mij bijeengebrachte voorkomens van iedere uitdrukking, waarbij gebruik is gemaakt van zowel gedrukte als elektronisch beschikbare teksten op internet (in het bijzonder www.dbnl.nl) en cd-rom's.

Tabel 1: Een vergelijking van *in het minst*, *in the least*, *im geringsten*

Omgeving	in het minst (N=1240)	in the least (N=255)	im geringsten (N=104)
Comparatief	0.5%	0.4%	-
conditionele zin	0.9%	1%	1%
Negatie	82%	89%	86%
restrictief bijwoord	-	-	-
negatief predikaat	0.4%	3%	-
Superlatief	0.1%	0,8%	-
te/too/zu	-	-	-
universele kwantor	0.6%	0.4%	2%
Vraag	0.7%	0.8%	1%
Weinig	-	-	-
zonder/without/ohne	15%	4%	10%

De weinige lege vakken in de tabel zijn ongetwijfeld te wijten aan de betrekkelijk kleine verzameling vindplaatsen. Zo lijkt mij het niet voorkomen van de triggers *te/too/zu* eerder toeval⁴ dan een systematisch gegeven, omdat ik een zin als (4) hieronder niet onacceptabel acht:

- (4) De handelaar had te veel op het spel staan om zich nu nog ook maar in het minst om de ethische kant van de zaak te kunnen bekommeren.

Opmerkelijk zijn de grote verschillen onderling tussen de percentages voor respectievelijk *zonder*, *without* en *ohne*. Ik denk dat deze verschillen geheel onafhankelijk zijn van de eigenschappen van *in het minst*, *in the least* en *im geringsten*, omdat ze ook optreden bij de vergelijking van andere negatief-polaire uitdrukkingen, zoals die van *ook maar*, *even* en *auch nur* (zie Table 10 en Table 12 van Hoeksema en Rullmann 2001), of *any* en *enig* (zie Figuur 5 in Hoeksema 1998). Voorkomens van *in het minst* in een prepositiegroep ingeleid door *zonder* zijn altijd voorkomens in een bijzin, nooit voorkomens van in P+DP combinatie. Het is mogelijk dat het Engels minder gebruik maakt van dergelijke bijzinnen dan het Duits en het Nederlands omdat het meer gebruik maakt van negatieve deelwoordgroepen. Neem bijvoorbeeld het volgende voorbeeld uit George Eliots roman *Middlemarch*:

- (5) “That is very amiable in you, my dear Dorothea,” said Mr. Casaubon, not in the least noticing that she was hurt.

Zouden we deze zin vertalen in Nederlands, dan ligt een parafraze met *zonder* (zoals in (6a) hieronder) veel meer voor de hand dan een vertaling die gebruik maakt van een tegenwoordig-deelwoordgroep (als in (6b)). Dit heeft ongetwijfeld te maken met de algehele neergang van langere deelwoordgroepen in het recentere schriftelijk taalgebruik (cf. Hoeksema 2003):

- (6) a. “Dat is erg lief van je, mijn lieve Dorothea,” zei de heer Casaubon, zonder in het minst op te merken dat ze gekwetst was.
 b. “Dat is erg lief van je, mijn lieve Dorothea,” zei de heer Casaubon, niet in het minst opmerkende dat ze gekwetst was.

Als je de voorkomens van negatie en *zonder/without/ohne* bij elkaar optelt, lijken de drie talen weer bijzonder veel op elkaar: deze omgevingen zijn telkens samen verantwoordelijk voor circa 95% van alle voorkomens.

Minimale superlatieven staan op z'n minst sinds Fauconnier (1975) bekend als negatief-polaire uitdrukkingen. Vgl. bijv. de volgende zinnen:

- (7) a. Er bestaat niet de minste aanleiding voor paniek.
 b. *Er bestaat de minste aanleiding voor paniek.

De substantieven die door dergelijke negatief-polaire minimale superlatieven worden ingeleid, zijn doorgaans abstract en niet-telbaar. Daarnaast bestaat er nog een ander gebruik dat intuïtief eenvoudig te onderscheiden is van het bovenstaande gebruik:

- (8) a. Advocaat nam niet de minste spelers mee naar Portugal.
 b. Fred is niet de minste dammer in dit gezelschap.

Kunnen we in (7a) *niet de minste* zonder meer parafraseren als *geen enkele*, bij de zinnen in (8) ligt een parafraze als *niet de slechtste* of *niet de beroerdste* voor de hand. Alleen het eerstgenoemde gebruik van minimale superlatieven staat het gebruik van de scalaire partikelgroep *ook maar* toe:

- (9) a. Ik geloof niet, dat er ook maar de minste aanleiding voor paniek is.
 b. #Ik geloof niet, dat Advocaat ook maar de minste spelers mee heeft genomen naar Portugal.

Dat kunnen we eenvoudig verklaren als een gevolg van het scalaire karakter van *ook maar* (cf. Hoeksema & Rullmann 2001): zinnen als (7a) hebben een op scalaire inferenties gebaseerd universeel karakter, zinnen als (8a) en (8b) niet. We kunnen (7a) bijvoorbeeld parafraseren als volgt: voor alle aanleidingen tot paniek, zelfs de geringste, geldt dat ze hier niet aan de orde zijn. Bij (8a) of (8b) is er van een universele claim in het geheel geen sprake. Het zijn typische litotesconstructies, die we kunnen parafraseren als ‘Advocaat nam behoorlijk goede spelers mee naar Portugal’ en ‘Fred is een van de betere spelers in dit gezelschap’.

In Tabel 2 geef ik een overzicht van de distributie van triggers in een verzameling van 660 voorkomens van minimale superlatieven (*de/het minste; de/het geringste*), dit ter vergelijking met Tabel 1. Overigens betekent het aantal van 660 voorkomens beslist niet dat dergelijke superlatieven minder vaak voor-

komen dan de uitdrukking *in het minst*. Omdat zij niet het eigenlijke onderwerp van deze studie waren, heb ik er niet zo intensief en langdurig naar gezocht als naar *in het minst*. Het voornaamste dat opvalt bij vergelijking van Tabel 2 met Tabel 1 is dat, hoewel de omgevingen grotendeels dezelfde zijn, de distributie over de omgevingen minder eenzijdig is dan bij *in het minst*. Met name de niet strikt-negatieve omgevingen als conditionele zinnen en bijzinnen die fungeren als complement bij een negatief predikaat zijn wat ruimer vertegenwoordigd. Diepergaande conclusies kan ik er op het moment niet aan verbinden.

Tabel 2: Omgevingen van minimale superlatieven

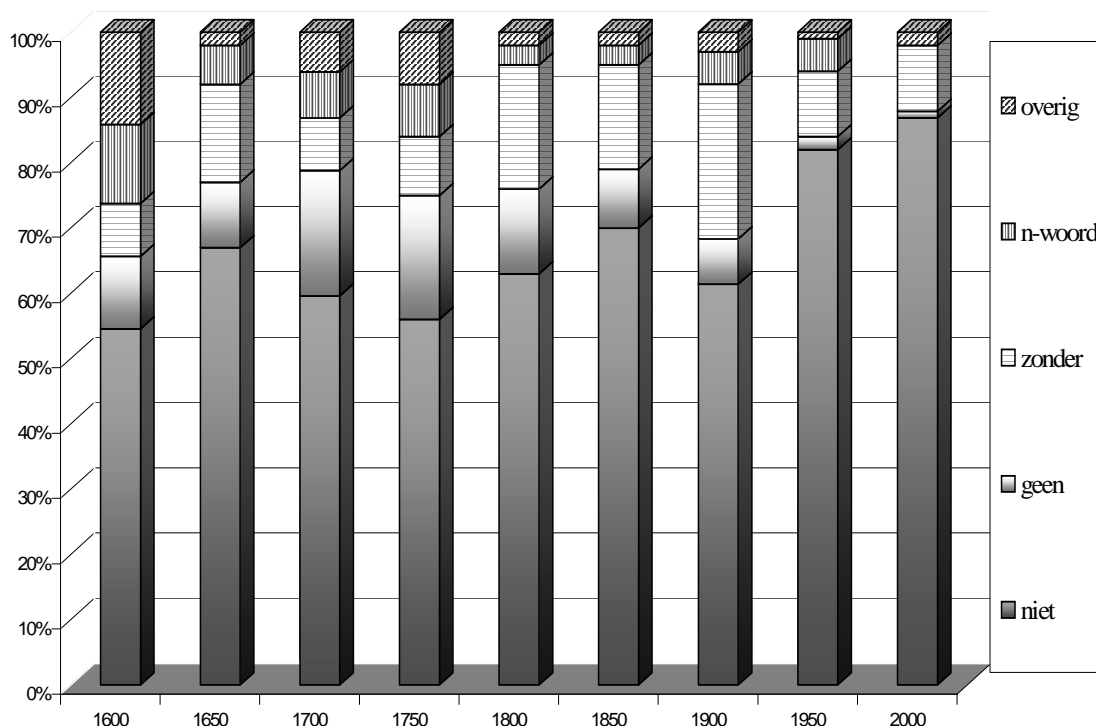
Omgeving	% (N=660)
conditionele zin	4
negatie	69
negatief predikaat	2
complement van <i>te</i>	1
restrictie van universele kwantor	1
voor(dat)	0.2
vraag	1
weinig	0.2
zodra	1
zonder	21

2. Historische ontwikkelingen in de distributie van *in het minst*

De verzameling voorkomens van *in het minst* is groot genoeg om enkele opvallende historische tendenzen zichtbaar te maken. In deze paragraaf wil ik één daarvan belichten, te weten de geleidelijke toename van negatie als belangrijkste trigger.

Daartoe heb ik mijn gegevens verdeeld over perioden van telkens 50 jaar, en daarbinnen de verdeling over de diverse triggercategorieën zoals negatie, vraagzinnen, bijzinnen met *zonder* e.d. bekeken. Het resultaat daarvan is te zien in Figuur 1 hieronder. Bij elke kolom staat het jaartal aangegeven dat hoort bij het begin van de periode, dus 1650 staat feitelijk voor de periode 1650-1700 en 1800 voor de periode 1800-1850. Alleen 2000 staat noodgedwongen voor een wezenlijk kortere periode: 2000-2004. Dat er voor deze korte periode toch nog redelijk veel vindplaatsen bleken te zijn is geheel en al te danken aan het internet met zijn ruime zoekmogelijkheden.

Figuur 1: Distributionele tendenzen 1600-2004

Voor het lezen van deze figuur moet men er rekening mee houden dat de categorieën van de legenda van links naar rechts corresponderen met de volgorde van beneden naar boven in de staven. Men ziet hoe zinsnegatie middels *niet* geleidelijk aan de overige categorieën terugdringt, inclusief negatie met *geen*, *n*-woorden en *zonder*.

Voor wie overigens liever dan een staafdiagram de onderliggende kwantitatieve gegevens ziet, geef ik de gegevens waarop Figuur 1 gebaseerd is hieronder in Tabel 3:⁵

Tabel 3: Distributionele tendenzen 1600-2004

	1600	1650	1700	1750	1800	1850	1900	1950	2000
niet	54%	67%	58%	56%	63%	70%	62%	82%	86%
geen	11%	10%	19%	19%	13%	9%	7%	2%	1%
n-woord	12%	6%	7%	8%	3%	3%	5%	5%	-
zonder	8%	15%	8%	9%	19%	16%	23%	10%	10%
overig	14%	2%	8%	8%	2%	2%	3%	1%	2%
N	98	81	85	77	86	193	243	281	77

3. De positie van *in het minst* ten opzichte van negatie

3.1. Optreden ter linkerzijde van negatie

Een bijzonderheid die zowel valt waar te nemen voor *im geringsten* als voor *in het minst* is een verandering in positie ten opzichte van enkele negatieve operatoren. Het betreft voor het Nederlands voor zover valt waar te nemen de volgende drie uitdrukkingen:

- niet
- geen
- niets

In oudere teksten vinden we vooral de volgorde *in het minst niet*, *in het minst geen* en *in het minst niets*, die geleidelijk aan steeds minder gebruikelijk is geworden in het Nederlands. Nu geldt voor vrijwel iedere taalgebruiker dat de volgorde *niet in het minst* de enig mogelijke is geworden.

Het Duits laat een gelijktijdige verschuiving van *im geringsten nicht* naar *nicht im geringsten* zien. Enkele illustraties voor het Duits zijn te vinden in (10) en (11) hieronder:

(10) IM GERINGSTEN NICHT

- (a) aber jetzt sah er sich auf einmal in eine grosse, glänzende, kleinstädtische, geldhungrige Kaufmannswelt versetzt, mit welcher er im geringsten nicht harmonierte ()
- (b) Für den leicht möglichen Fall, dass Sie mich auch im geringsten nicht mehr erinnern könnten, stelle ich mich noch einmal vor⁶

(11) NICHT IM GERINGSTEN

- (a) Bulgakow leugnet das gefährliche ausländische Echo nicht im geringsten, sondern bestätigt dessen Wahrheit.
- (b) Mein Abscheu gegen das Jungvolk und seine Tyrannei war aber durch die an meine Brust gehefteten Siegernadeln nicht im geringsten eingeschränkt.⁷

Overigens ontbreken mij op het ogenblik de gegevens om de verandering in het Duits gedetailleerd in kaart te brengen, maar het algemene beeld lijkt sterk op de veranderingen in het Nederlands die hieronder uit de doeken worden gedaan.

Dat er geen vergelijkbare variatie in het Engels valt waar te nemen, schrijf ik toe aan het ontbreken van het verschijnsel *scrambling* in deze taal, meer in het bijzonder aan het ontbreken van *focus scrambling*, waarover in sectie 3 hieronder meer valt te lezen.

Voor het Nederlands wordt de volgorde *in het minst niet* geïllustreerd door de voorbeelden in (11), die lopen van de 17de tot en met de 20ste eeuw:

- (11) (a) Gy zult met deez' viezevaazen
My in 't minste niet verbaazen.
(b) Zulks verwondert my in 't minste niet.
(c) Siria opende de deur; hij scheen in 't minst niet verlegen.
(d) Tot mijn eigen verbazing voelde ik me in het minst niet verlegen.⁸

Vergelijkbare voorbeelden voor *in het minst geen* en *in het minst niets* staan in (12) en (13), respectievelijk:

- (12) a. [D]it baarde ons sanderen daags stof tot laggen want was in het minste geen swaerigheid
b. Zij had hem geantwoord, dat zij wegens mij in het minste geene ongerustheid had
c. Martin toont in 't minst geen verbazing.
d. Aanvankelijk kon ik in het minst geen medelijden voor hem opbrengen⁹
- (13) a. [D]e zin der Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden is, dat in 't minste niets vijandelijks tegens de Vloot ofte andere Schepen dezer Republijk geattendeerd worde
b. Doch [...] is daarmee over de principieele betrekking tusschen Christelijk geloof en poëzie nog in het minst niets gezegd.¹⁰

Hierbij moet worden aangetekend, dat in sommige gevallen *in het minst niet* mag voorafgaan aan voorkomens van *geen* of *niets*, ook in de oudere perioden waarin die volgorde overigens schering en inslag was, namelijk wanneer *geen* of *niets* in een hogere deelzin staan dan *in het minst*. Dit punt gaat overig ook op voor *niet*, dat alleen ter rechterzijde van *in het minst* optreedt wanneer beide uitdrukkingen deelzinsgenoten zijn. Vergelijk bijv. de volgende zinnen:

- (14) a. Het past geen braave Dominees
Ooit voor den waereldlyken arm in 't minst buigen
b. Toen [...] gaf ik hem de waarschuwing, dat hij niet verwachten moest dat ik ooit in het minste van de daadzaken zou afwijken.¹¹

Wat betreft de rol van het indefiniete pronomen *niets* in dit geheel rijst de vraag waarom andere zogenoemde n-woorden, zoals *niemand*, *nooit*, *nimmer*, *nergens*, en *noch*, zich niet laten voorafgaan door *in het minst*, hoewel ze wel degelijk in staat zijn op grond van hun negatieve karakter deze uitdrukking te licentiëren, zoals de volgende voorbeelden illustreren:

- (15) a. [...] daar hy een Riddermaatigh landzaat was, en nooit in ‘t minste teeghens zynen heer gezondicht had
 b. Ik bedoel, ik heb er nooit in het minst naar verlangd de psycholoog te spelen.
 c. [N]iemand maakte zich daarom in het minst ongerust.¹²

Het is denkbaar dat het geopperde verschil tussen *niets* en de andere n-woorden niet meer is dan een toevalligheid in mijn gegevensbestand. Het gaat namelijk om relatief kleine aantallen, waarbij een deel ook nog verklaard kan worden uit de eerder genoemde restrictie betreffende deelzinsgenootschap.

Toch is het niet ondenkbaar dat we te maken hebben met een werkelijk grammaticaal verschil tussen *niets* aan de ene kant, en de andere n-woorden. Immers, het moderne Nederlands kent een sterk vergelijkbare uitdrukking, die zich strikter nog dan *in het minst*, alleen ter linkerzijde van *niet*, *geen* en *niets* ophoudt, en zich nooit laat verbinden met een van de overige n-woorden. Het betreft hier de bijwoordelijke bepaling *in het geheel*:

- (16) a. Frits was in het geheel niet verrast.
 b. Ellie had in het geheel geen trek.¹³
 c. In het dorp was in het geheel niets te doen.
 d. *Ellie komt in het geheel nooit langs.
 e. *Ik ben daar in het geheel niemand tegengekomen.¹⁴
 f. *Frits heeft in het geheel nergens verstand van.
 g. *Ze willen in het geheel noch schaatsen noch zwemmen.

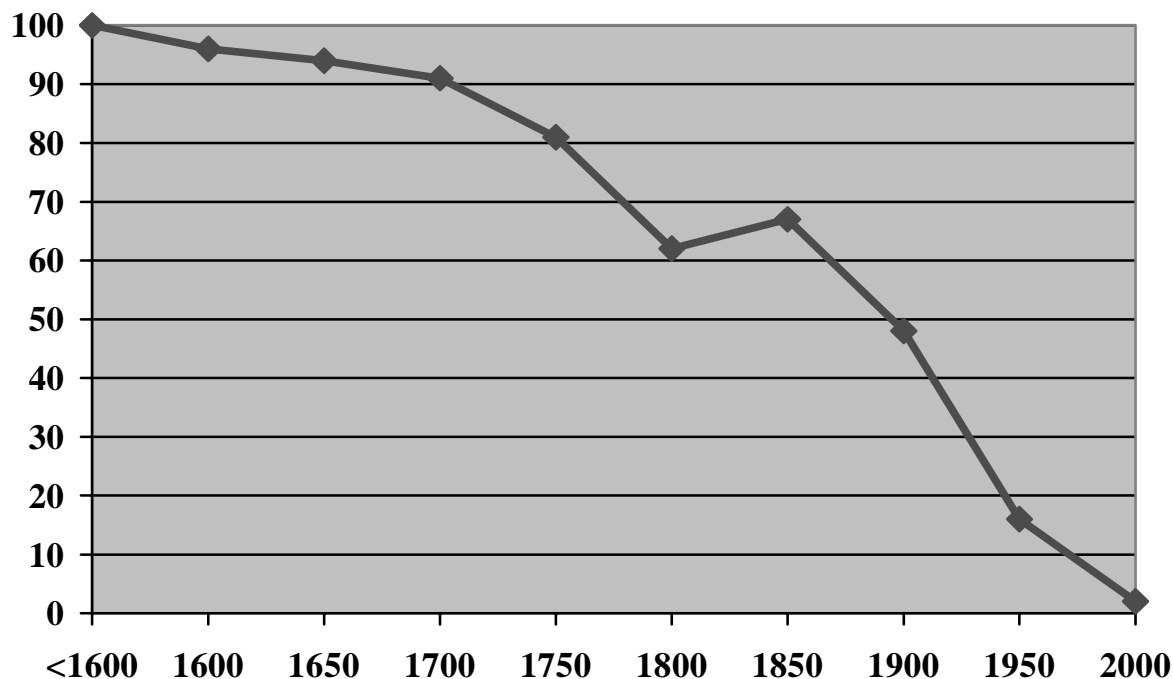
In dit opzicht verschilt *in het geheel* aanmerkelijk van vele andere versterkers van negatie, zoals *hoegenaamd* (zie Hoeksema 2002), *absoluut*, *totaal* etc., die zich ook met n-woorden laten combineren, en aan de andere kant van een nog restrictievere uitdrukking als *bij lange na*, die alleen met *niet* en *geen* te verbinden valt.

Hoewel n-woorden zich semantisch vaak als een eenheid manifesteren, vormen ze toch niet een volkomen homogene groep. Van de kwantoren *niets*, *niemand*, *nooit* en *nergens*, is *niets* semantisch de ongemarkeerde vorm. Terwijl *niemand* beperkt is tot de categorie [human], *nooit* tot [temporal] en *nergens* tot [place], heeft *niets* geen bijzondere semantische kenmerken. In dat opzicht vormt het een groep met *niet* en *geen*, die ook meer inhoudelijke kenmerken als [human] ontberen. Het is heel goed denkbaar dat *in het geheel* gekarakteriseerd moet worden als een uitdrukking die alleen met semantisch ongemarkeerde negatie-elementen gecombineerd mag worden. In een dergelijk scenario zou dan ook de uitdrukking *in het minst* uitstekend kunnen passen.

3.2. Veranderingen in positie

Geleidelijk verandert de positie van *in het minst* ten opzichte van *niet*, *geen* en *niets*. Bestond er aanvankelijk een absolute voorkeur voor plaatsing ter linkerzijde, momenteel is er een haast even absolute voorkeur voor plaatsing ter rechterzijde. Figuur 2¹⁵ laat dit duidelijk zien:

Figuur 2:

Het lijkt op een geleidelijke verandering met een klassieke sigmatoïde of S-vormige curve, een type dat in kwantitatief werk over taalverandering schering en inslag is (Kroch 1989, Lightfoot 1999). De verandering is inmiddels nagenoeg voltooid.

Een aantal veranderingen in de distributie van *in het minst* over diverse negatieve omgevingen lijkt samen te hangen met de verandering in positie. Met name voorkomens die afhankelijk zijn van een voorkomen van *geen* of een *n*-woord nemen in dezelfde periode sterk af.

3.3. Interpretatie van de verandering

3.3.1. Spec-Head Agreement?

De verschuiving van *in het minst niet* naar *niet in het minst* lijkt sterk op het spiegelbeeld van de verandering die zich in ongeveer dezelfde periode heeft afgespeeld rond de negatief-polaire uitdrukking *hoegenaamd* (Hoeksema 2002).

Waar die laatste uitdrukking steeds sterker kiest voor een positie ter linkerzijde van negatie, kiest *in het minst* voor de rechterzijde.

Een mogelijke verklaring, die ook al even in verband met *hoegenaamd* ter sprake kwam, is verplaatsing naar een specificier-positie, en wel naar Spec-Neg, als verklaring voor plaatsing ter linkerzijde. Ik heb in het artikel over *hoegenaamd* betoogd dat een dergelijke verklaring, die teruggrijpt op werk van Haegeman (1995), niet onproblematisch lijkt. Problemen waren onder meer de positie van *hoegenaamd* ten opzichte van n-woorden en *geen*: als we met Haegeman aannemen dat deze elementen specificiers van een in beginsel leeg hoofd Neg vormen, en veronderstellen dat *hoegenaamd* ook een dergelijke specificier-positie inneemt, dan zijn we in feite gedwongen tot het aannemen van meerdere specificiers, danwel meerdere elementen in specificier positie (iets waar Haegeman overigens expliciet van uit gaat, maar wat wel een essentiële verzwakking van de theorie vergt). Verder zitten we dan nog met het probleem hoe te verklaren dat *hoegenaamd* verder naar links moet zitten dan de andere specificiers. Precies hetzelfde probleem doet zich voor bij *in het minst geen*, en *in het minst niets*, en aangenomen dat *niet* zelf geen hoofd is, ook bij *in het minst niet*.

Verder is het bij een verklaring in termen van Spec-Head congruentie lastig uit te leggen waarom *in het minst* voor mag komen in het bereik van *zonder*, en negatie in hogere deelzinnen of in subjectspositie. Voor dergelijke voorkomens moet dan nog een extra mechanisme worden gepostuleerd (bijv. de abstracte Neg-posities die Den Dikken 2002 veronderstelt voor gevallen waarin *die hele vent* gefiatteerd wordt door andere elementen dan directe negatie). Vooralsnog heeft het de voorkeur om naar een andere verklaring te zoeken voor de mogelijkheid van plaatsing links van negatie, een die met name recht doet aan het optionele karakter van die plaatsing voor een groot deel van de periode die hier onderzocht is.

3.3.2. *Focus scrambling*

Liever dan gebruik te maken van Spec-Head congruentie rond de NegP, een knoop die hoe dan ook lastig te motiveren valt en minstens even veel problemen in het leven roept als dat hij oplost (zie o.m. ook Hoeksema 1997), wil ik onderzoeken of het mogelijk is het geleidelijke verdwijnen van de volgorde *in het minst niet* te zien als meer dan een eigenaardigheid van een enkele uitdrukking, maar als exponent van een bredere beweging in de Nederlandse syntaxis. Ik doel hier op het geleidelijk afnemen in gebruikelijkheid van het fenomeen *focus scrambling* (zie voor de term en een theoretische beschrijving van het verschijnsel Neeleman 1994).

Kenmerkend voor focus scrambling zijn de volgende eigenschappen:

- klein bereik t.o.v. negatie (verplichte reconstructie)
- verplichte aanwezigheid van een focusdrager¹⁶
- mogelijkheid van scrambling bij predikaten
- optionaliteit

Wat betreft het eerste punt: Neeleman (1994: 86-87) wijst op zgn. reconstructie-effecten, zoals de bindingsmogelijkheden in de onderstaande zinnen:

- (17) a. Dat wij deze acteur een foto van zichzelf tonen
 b. Dat wij zo'n foto van zichzelf zelfs deze acteur niet tonen
 c. Dat zo'n foto van zichzelf zelfs wij deze acteur niet tonen

Waar normaal een c-commanderend antecedent ter linkerzijde vereist is voor een wederkerend voornaamwoord (zoals in 17a), laten (17b,c) zien dat bij focus scrambling ook de drager van het wederkerend voornaamwoord naar een hogere positie dan die van het antecedent mag verhuizen.

Overigens lijken de gegevens in (17) onafhankelijke evidentie te vormen voor de hypothese in Heycock (1995) dat reconstructie verplicht is bij de verplaatsing van niet-referentiële uitdrukkingen, wanneer we er tenminste van mogen uitgaan dat uitdrukkingen als *zo'n foto van zichzelf* niet naar een bepaald object verwijzen (zij het wel, indirect, naar een klasse van objecten).

Voor onze doeleinden is het wellicht minstens zo relevant om te wijzen op het bereik van negatief-polaire elementen die focus scrambling ondergaan. Alvorens hier iets meer over te zeggen, wil ik eerst enkele veronderstellingen motiveren. Ten eerste ga ik uit van de veronderstelling dat we bij minimale superlatieven te maken hebben met uitdrukkingen met een indefiniet karakter. Dat wil zeggen, ik neem aan dat *de minste N* gelijkwaardig is aan uitdrukkingen als *enige N*, *hoe gering ook*. Voor een dergelijke veronderstelling pleit allereerst het optreden van dergelijke superlatieven als onderwerpen van existentiële zinnen, een mogelijkheid die in schril contrast staat met wat we vinden bij alle overige superlatieven:

- (18) a. Er was niet de geringste belangstelling.
 b. Er bleek niet de minste aanleiding tot ongerustheid.
 c. Er was niet het minste zuchtje wind.
 d. *Er blafte de grootste hond.
 e. *Er bleek de laatste student afgestudeerd te zijn.
 f. *Er zijn niet de stomste studenten.

Een tweede aanwijzing voor het indefiniete karakter van minimale superlatieven ontleen ik aan de mogelijkheid tot (redundante) markering met *enig* in oudere stadia van het Nederlands (tot en met de 19de eeuw):

- (19) a. 't is voor my klaer, en waer genoegh, dat 'er noch niemant onder die vergaderingh wert gevonden, die 'er eenige de minste kennis, of doorsicht van heeft
- b. Ten derden, dat men in de geheele Verdediging niet aanraakt, veel min eenige de minste verschoning by brengt, van de mishandeling aan de Deducente aan het huis van Sandick gepleegt¹⁷

Het ligt dan ook in de rede om minimale superlatieven op te vatten als existentiële kwantoren binnen bereik van negatie (en daardoor equivalent met universele kwantoren met wijd bereik t.o.v. negatie). Zo houdt bijvoorbeeld de zin *Niemand had de minste belangstelling* in dat niemand enige belangstelling had (klein bereik t.o.v. negatie), en niet, bijvoorbeeld, dat er enige (mate van) belangstelling is, zodanig dat niemand hem heeft (wijd bereik t.o.v. negatie). Dit kleine bereik doet zich zelfs voor in gevallen waarin de superlatieve uitdrukking links van negatie staat, zoals in de volgende zinnen:

- (20) a. Ick krijgh soo veele trecken
En kloppen tegen 't een en tegen 't ander been
Dat ik het minste niet can lijden op de scheen.
- b. In het tegenwoordig geval, sprak ik, hoeft gy daar omtrent de minste zwaarigheid niet te maken.
- c. Dit spreekt van zelf en heeft het minste bewijs niet nodig.¹⁸

De noodzaak van nadruk op de negatief-polaire superlatief, een ander vereiste om te mogen spreken van focus scrambling, lijkt me buiten kijf te staan. Neem nogmaals de zin *Niemand had de minste belangstelling*. Het komt me voor dat iedere vorm van nadruk, anders dan die welke focusaccent op *minste* legt, uitgesloten is. Vergelijk

- (21) a. *NIEMAND had de minste belangstelling.
b. *Niemand HAD de minste belangstelling.
c. *Niemand had de minste BELANGSTELLING.

met

- (22) Niemand had de MINSTE belangstelling.

Ook het feit dat minimale superlatieven zich bij uitstek laten combineren met de focusbepaling *ook maar* (cf. bijv. Vandeweghe 1980, Rullmann en Hoeksema 1997, Hoeksema en Rullmann 2001) wijst er ten overvloede op dat we hier te maken hebben met focusdragers.

Als derde punt noem ik de mogelijkheid van scrambling van predikaten. Zoals men weet is dit normaal gesproken uitgesloten:

- (23) a. *Inrijden is verboden niet.
 b. *Het hemd was wit niet.
 c. *Het was erg warm niet.

maar de aanwezigheid van het graadaanwijzend bijwoord *zo* maakt focus scrambling mogelijk:

- (24) a. Dat was zo vreemd niet.
 b. Dat was zo dom nog niet.
 c. Je kunt het zo raar niet bedenken, of hij heeft het al eerder bedacht.

Ook definiete predikaatnomina kennen de mogelijkheid van scrambling:

- (25) a. We zijn de Amersfoortse niet.
 b. We zijn niet de Amersfoortse.
 c. Jullie zijn de enigen niet.
 d. Jullie zijn niet de enigen.
 e. Kees is de beroerdste niet.
 f. Kees is niet de beroerdste.

Tenslotte, als laatste, een woord over de optionaliteit van focus scrambling. Dit is een van de opzichten waarin *focus scrambling* duidelijk afwijkt van ‘gewone’ scrambling, waaronder wordt verstaan het optreden van definiete en specifiek-indefiniete of generische elementen ter linkerzijde van negatie en zinsadverbia (De Hoop 1992). Vergelijk hiertoe bijv.:

- (26) a. Ik wil die koffie niet.
 b. *Ik wil niet die koffie.
 c. Ze haat mannen niet.
 d. *Ze haat niet mannen.

In (27) is te zien dat gewone scrambling een verplicht karakter draagt (vandaar dat Neeleman 1994 deze volgorde opvat als *basisvolgorde*, en niet als een afgeleide volgorde, zoals in bijvoorbeeld De Hoop 1992 het geval is). Uiteraard zijn de gesterde volgordes in (26) wel acceptabel bij constituentnegatie, zoals bij contrastieve negatie:

- (27) a. Ik wil niet DIE koffie, maar DEZE.
 b. Ze schreef niet MANNEN, maar MANEN.

Ook in kindertaal is de afwezigheid van scrambling een bekend fenomeen (cf. bijv. Schaeffer 2000).

3.3.3. De neergang van focus scrambling

De geleidelijke afname in het gebruik van focus scrambling lijkt al enigszins te zijn gesignaleerd in de *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* door Joop en Kees van der Horst (Van der Horst en Van der Horst 1999). Zo wordt op blz. 286 van dit boek het volgende opgemerkt: “Het ziet ernaar uit dat het woord *niet* in de afgelopen eeuw een andere plaats gekregen heeft, namelijk meer naar voren.” Op blz. 287 wordt dan vermeldt dat ook *nog*, *alleen* en *zelfs* verder naar achteren staan dan tegenwoordig. Liever dan aan te nemen dat een viertal adverbia van plaats zijn veranderd, wil ik de hypothese opwerpen dat het materiaal dat vroeger vrij gemakkelijk ter linkerzijde van de negatie kon worden geplaatst, tegenwoordig bij voorkeur op zijn basispositie blijft staan. Een voorname reden voor deze herinterpretatie van de observatie van de Van der Horsten is het feit dat nogal wat van de voorbeelden van niet meer gangbare volgordes die zij geven duidelijk de sporen dragen van focus scrambling. Zo is nogal eens het bijwoord *zo* aan te treffen in de voorbeelden die ze geven. Verder lijkt het geen toeval dat *nog*, *alleen* en *zelfs* betrokken zijn bij de verandering: het gaat het om focus adverbia. Als hun focus niet meer naar links gaat, doordat focus scrambling ongebruikelijker aan het worden is, dan verwacht men ook te vinden dat deze adverbia minder ver naar achteren staan in de zin.

Overigens valt er ook in mijn eigen materiaal wel enige evidentie aan te wijzen voor de neergang van focus scrambling. Heel duidelijk en heel vroeg valt dit waar te nemen bij scrambling van minimale superlatieven (vgl. de voorbeelden in (20) hierboven). Vrijwel alle voorbeelden die ik daar gaf dateren van enkele eeuwen her; recente voorbeelden heb ik nauwelijks kunnen vinden. In Tabel 4 hieronder geef ik een overzicht van de veranderingen die zich voordoen bij minimale superlatieven:

Tabel 4: de minste niet *versus* niet de minste

Period beginning	Focus-scrambling	Geen Focus-scrambling	% F-scrambling
1600	5	0	100
1650	2	6	25
1700	16	11	59
1750	6	8	43
1800	3	35	8
1850	6	87	6
1900	2	67	2
1950	0	82	0
2000	0	14	0

In balansschikkingen valt gelijktijdig een verschuiving waar te nemen van het patroon *zo dra/haast niet* naar *niet zodra*.

- (28) (a) Hij had het zoo haast niet gezien of hij wierp er met veel handigheid zijn zijden zakdoek over
 (b) Hy oordeelde, wysselyk, dat de Engelsche Gezant zo dra niet zou toegelaten zyn, of men zou zich schrande genoeg toonen, om nieuwe zwaarigheden uit te vinde
 (c) Niet zoodra had Velasquez zich van de deur verwijderd, of de Vargas, die nu weder moed vatte, vertoonde zich andermaal.¹⁹

In een kleine pilot study naar deze trend kwamen de volgende gegevens naar voren, waarbij ik telkens de volgorde *zo dra/haast niet* opvat als het resultaat van focus scrambling. Uiteraard zijn de aantallen te klein om volledig uitsluitel te bieden, maar er zit een duidelijke trend in die moeilijk geheel aan het toeval kan worden geweten.²⁰

Tabel 5: zo dra/haast niet versus niet zodra/zo haast in balansschikkingen

Periode	zo dra/haast niet	niet zodra/zo haast	% focus scrambling
1700	21	2	91%
1750	23	4	85%
1800	9	5	64%
1850	6	5	55%
1900	3	10	23%
1950	1	8	11%
2000	0	3	0%

Eenzelfde trend als in tabel 5 valt waar te nemen in een verzameling voorkomens van de groep negatief-polaire uitdrukkingen *het nauw nemen met, nauw kijken, nauw zien* (vgl. *die lui nemen het niet zo nauw/zo nauw niet met de waarheid; hij kijkt niet zo nauw/zo nauw niet als hij er aan verdienen kan*):

Tabel 6: het nauw nemen met, nauw kijken/zien

Periode	zo nauw niet	niet zo nauw	% focus scrambling
1700	1	0	100%
1750	3	0	100%
1800	9	0	100%
1850	17	2	89%
1900	10	10	50%
1950	2	66	3%
2000	1	56	2%

Het meest recente voorbeeld van de volgorde *zo nauw niet* dateert van 2002, zodat we wel moeten concluderen dat de geleidelijke verdwijning van focus scrambling in deze groep van uitdrukkingen nog niet voltooid is.

Als volgende illustratie volgt een tabel met gegevens voor de adverbiale negatieversterkers *lang*, *op verre na* en *bij lange na*. Ook hier vindt men twee volgordemogelijkheden wanneer de ontkenning betrekking heeft op een woordgroep van de vorm *zo Adj: lang zo Adj niet* versus *lang niet zo Adj*. Vergelijk:

- (29) a. Heden is dezelve op verre na zoo aanmerkelijk niet.
 b. [D]e Indianen zijn, wat de heelkunde betreft, bij verre na zoo bekwaam niet, als de Europeanen
 c. [D]e zweep van den meesterknecht streelt dan ook lang zoo vaak den rug niet der ex-majesteit als der gewezen excellencie.²¹

met

- (30) a. In Den Haag was de stemming lang niet zoo verbitterd als in Amsterdam
 b. Hij heeft echter deze onderscheiding hier bij lange na niet zoo consequent doorgevoerd als in het aantrekkelijke hoofdstuk over *time* en *tense*.²²

Opvallend genoeg lijkt de mate waarin focus scrambling van *zo*-APs beïnvloed te worden door de aanwezigheid van deze adverbiale versterkers. Waarom dit zo is, zou ik niet kunnen zeggen. Zoals Tabel 7 laat zien, heeft ook hier een totale verschuiving plaats gevonden, al lijkt hier *zo* te zien de verandering al eerder voltooid te zijn, maar het ontbreekt me aan voldoende gegevens om hierover zekerheid te kunnen geven.

Tabel 7: *lang/op verre na/bij lange na zo ... niet* versus *lang/op verre na/bij lange na niet zo ...*

Periode	Focus scrambling	Geen focus scrambling	% focus scrambling
1700	6	0	100%
1750	14	0	100%
1800	19	3	86%
1850	21	13	64%
1900	11	19	37%
1950	7	26	21%
2000	4	19	17%

Als laatste tabel volgt er nu eentje met informatie over de plaatsing van het predikaatnomen *de enige(n)* (zonder bijbehorend nomen):

Tabel 8: *de enige niet versus niet de enige*

Period	Focus-scrambling	Geen Focus-scrambling	% Focus-scrambling
<1800	9	0	100
1800	5	5	50
1850	12	11	52
1900	9	19	32
1950	12	73	14
2000	12	88	12

Ik meen dat deze tabellen kunnen volstaan om aan te tonen, dat er een algemene verandering gaande is in het Nederlands, waarbij Focus Scrambling in het geding is, en die ertoe leidt, dat de Focus Scrambling volgorde geleidelijk verdwijnt uit het taalgebruik.

4. Kroch's *Constant Rate Hypothesis*

Het verdwijnen van Focus Scrambling is een algemene trend in het Nederlands. Alle tabellen in de vorige paragraaf laten een verandering in dezelfde richting zien. Toch is er, naast deze uniformiteit bij de *richting* van de verandering, veel variatie op te merken in de *snelheid* van de verandering en bij het moment waarin deze verandering begint. Zo voltrekt zich de verandering bij *in het minst* over een periode van drie eeuwen, terwijl we bij *het nauw nemen met* een volledige verandering zien in het bestek van een eeuw. Terwijl de verandering bij *de minste* al nagenoeg is voltooid rond 1850, begint hij dan eerst voor *het nauw nemen*. De vraag is dan ook gerechtigd, of we mogen spreken van één verandering, of dan er sprake is van een reeks van veranderingen. Ik ga er vanuit, dat er, ondanks alles, toch sprake is van een algemene verandering, omdat het een beetje te toevallig is dat alle uitdrukkingen die ik bekeken heb allemaal een verandering in dezelfde richting laten zien van veel naar geen of bijna geen focus scrambling.

Wat betreft de verschillen in aanvangstijd van de verandering bij de diverse uitdrukkingen, wijs ik er op, dat Kroch (1989) aan de hand van een reeks van veranderingen in het gebruik van het Engelse hulpwerkwoord *do* heeft beargumenteerd, dat een en dezelfde algemene grammaticale verandering zich in de diverse subdomeinen waar hij optreedt eerder dan wel later kan voordoen, zonder dat we daarom per definitie met twee afzonderlijke veranderingen te maken hebben. Ik denk dat iets dergelijks ook voor het verdwijnen van focus scrambling valt te verdedigen. Een ander punt waar Kroch veel werk van maakt is de zogeheten *Constant Rate Hypothesis* voor veranderingen van een en

dezelfde variabele in verschillende omgevingen, die inhoudt dat de gehele verandering, van begin tot eind, voor elke context evenveel tijd in beslag neemt. Deze hypothese lijkt voor onze gegevens niet op te gaan. Zo op het oog althans hebben de veranderingen in het gebruik van *het nauw nemen* zich sneller voltrokken dan die welke we eerder in kaart brachten voor *in het minst*, maar juist voor het vaststellen van het beginpunt en het eindpunt van een verandering, als de percentages van de nieuwe vorm, respectievelijk de oude vorm, zeer laag zijn, heeft men relatief veel gegevens nodig.

Soms is het mogelijk om een inschatting te maken van het begin van een verandering op grond van de algemene curve. Zo zijn er voor *het nauw nemen met* veel meer gegevens voor het einde van de verandering (die wel niet lang meer op zich zal laten wachten) dan voor het begin. Dit heeft uiteraard te maken met het bestaan van uitgebreide elektronische bestanden voor de periode 1990-2003. Gaan we uit van een symmetrische S-vormige curve, met als middelpunt circa 1925 (de periode 1900-1950 geeft een 50/50 verdeling te zien in Tabel 6) en als eindpunt laten we zeggen 2025, dan verwachten we dat het beginpunt van de verandering rond 1825 ligt en hebben we te maken met een verandering waarvan het gehele verloop binnen een periode van 200 jaar valt. Dit is duidelijk korter dan het verloop van de verandering bij *in het minst*.

Het is natuurlijk niet gezegd dat een S-curve altijd symmetrisch *moet* zijn, al gaat het wiskundige model dat Kroch (1989) hanteert –de logistische functie– daar nu juist wel van uit. Maar een wiskundige functie is niet heilig. Wat Kroch modelleert is de snelheid waarmee een verandering in het taalgebruik zich verbreidt in een populatie van sprekers. Juist voor die veranderingen die op dit moment hun eindpunt bereiken zou men immers kunnen verwachten dat door het bestaan van massamedia, telefoon en internet, en door een algemene toename van de mobiliteit, veranderingen zich sneller afspelen binnen een taalgebied dan het geval was in de 18de of de 19de eeuw. Als deze veronderstelling juist is, dan zou het beginpunt van de curve voor *het nauw nemen met* best eens verder terug kunnen liggen, ook al is daar in Tabel 6 niets van terug te vinden.

Uiteraard hebben we hier niet meer dan enkele proefboringen gedaan op het brede terrein van focus scrambling, maar alle signalen wijzen vooralsnog op een geleidelijke afname in het gebruik van deze volgordemogelijkheid.²³ Mijn veronderstelling dat deze afname ook ten grondslag ligt aan het geleidelijke verdwijnen van *in het minst niet/in het minst geen* lijkt me daarom op zijn minst verdedigbaar.

5. Conclusies

In dit artikel heb ik laten zien dat de distributie van de negatief-polaire adverbiale uitdrukking *in het minst* in de loop van de laatste drie eeuwen geleidelijk minder breed is geworden en zich steeds meer heeft beperkt tot de negatieve omgevingen

in de strikte zin van het woord: *niet*, *geen*, n-woorden en het complement van *zonder*.

Daarnaast heeft zich in dezelfde periode een geleidelijke verandering voorgedaan in de voorkeursvolgorde van *in het minst* ten opzichte van negatie. Deze is veranderd van een vrijwel verplichte positionering ter linkerzijde van negatie in een haast even verplichte positionering ter rechterzijde. Ik heb getracht dit verschijnsel te duiden in het licht van een door Van der Horst en Van der Horst (1999) reeds gesignaleerde, maar niet als zodanig benoemde, algemene afname van het verschijnsel focus scrambling, waarvan de hier beschreven verandering in woordvolgorde niet meer dan een exponent is. Nader onderzoek naar de ontwikkelingsgang van focus scrambling is nodig, ook voor het Duits, waar zich eveneens een verandering van *im geringsten nicht* naar *nicht im geringsten* heeft afgespeeld in de afgelopen eeuwen.

Een belangrijke vraag bij dit alles is de preciese afbakening van het verschijnsel focus scrambling. Neeleman (1994) geeft alleen voorbeelden met *zo/zulk*, terwijl ik hierboven heb beargumenteerd dat onder meer ook minimale superlatieven tot de groep van uitdrukkingen gerekend moeten worden die focus scrambling kunnen ondergaan. Vermoedelijk dient het steeds om indefiniete uitdrukkingen te gaan (cf. wat hierboven is opgemerkt over het indefiniete karakter van minimale superlatieven).

Verder ligt het in de rede, gezien de observaties in Van der Horst en Van der Horst (1999), dat ook de focus partners van *alleen*, *nog*, *zelfs* tot deze groep behoren. Niet beantwoord is de vraag *waarom* het verschijnsel focus scrambling op de terugtocht is. Het is goed mogelijk, dat deze vraag niet beantwoordbaar is met taalkundige middelen.

Bij het bestuderen van variatie in aanvang en snelheid van de verandering bleek dat de *Constant Rate Hypothesis* van Kroch (1989) hier niet opgaat. Het loont m.i. de moeite om nog wat meer gegevens te verzamelen, om te zien of deze bekende hypothese echt weerlegd is. Maar tot nog toe lijken de gegevens sterk te wijzen op een verandering met eigenschappen van *lexical diffusion* (zie bijv. Chen en Wang 1975): de verandering treedt eerder op bij de ene dan bij de andere uitdrukking, en de snelheid van de verandering varieert per uitdrukking. Hoewel dit theoretisch gezien een stap terug moet heten (immers, de theorie van Kroch laat minder historische veranderingsscenario's toe dan de theorie van lexicale diffusie, en is daarom restrictiever), zou men zich het volgende dienen af te vragen. De theorie van Kroch is uitsluitend getest op (morfo-)syntactische verschijnselen, terwijl de theorie van lexicale diffusie vooral in het fonologische domein zijn sporen verdient heeft. Er is echter geen enkele a priori reden om te verwachten dat syntactische en fonologische veranderingen zich op een andere wijze door een populatie zouden verbreiden. Is er sprake van lexicale diffusie in het ene domein, dan zouden we het ook moeten verwachten in het andere.

Noten

¹ Eerdere versies van dit artikel werden gepresenteerd op de Tabudag (Groningen, juni 2003) de zestiende *International Conference on Historical Linguistics* (Kopenhagen, augustus 2003) en een colloquium aan de University of Chicago (voorjaar van 2004). Ik ben het publiek bij deze presentaties dank verschuldigd voor opmerkingen en discussie.

² Voorbeelden afkomstig uit respectievelijk: Franz Kafka, *Amerika*, in: Die Romane, S. Fischer Verlag, Frankfurt, 1976, p. 94, Franz Kafka, *Die Verwandlung*, geciteerd naar interneteditie; William Thackeray, *Vanity Fair. A Novel without a Hero*. Wordsworth Classics, London, 1992, p. 12; Nick Hornby, *Fever Pitch*, Riverhead Books, New York, 1998, p. 54; Willem Frederik Hermans, *Onder professoren*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1975; Tonke Dragt, *De Zevensprong*, 13e dr, Leopold, Amsterdam, 1996, p 18.

³ Dat ook professionele Neerlandici zich niet meer bekommeren om het onderscheid tussen *niet in het minst* en *niet het minst*, leert onder meer de inaugurele rede van André Hanou (zie ook het commentaar van Jan van Bakel op www.telebyte.nl/~janvanbakel/entracte/rijkdom.htm). De strijd van Onze Taal moet dan ook als verloren worden beschouwd. Op het Internet overheerst momenteel het “foute” gebruik verreweg het correcte.

⁴ Het graadadverbium *te* en zijn Engelse en Duitse tegenhangers zijn nooit hoogfrequente triggers en nemen dan ook zelden meer dan 1% van de distributie van een negatief-polaire uitdrukking voor hun rekening.

⁵ Hoewel ik ook diverse voorkomens van *in het minst* uit de 16de eeuw en zelfs eentje uit de 15de eeuw heb gevonden (een tekst van Johannes Brugman, gedateerd rond 1460, te vinden op de cdrom van het Middelnederlands Woordenboek, en bij mijn weten de oudste vindplaats van de uitdrukking), is er voor deze vroegste periode te weinig om zinvol te kunnen gebruiken voor de berekening van percentages. Deze gegevens zijn dan ook weggelaten uit de tabellen.

⁶ Voorbeelden afkomstig uit: J.H. Jung-Stilling, *Henrich Stillings häusliches Leben* [1789] en Franz Kafka, *Brief aan Felice Bauer*, 20-9-1912.

⁷ Voorbeelden afkomstig uit: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 11-1-1997 en Thomas Bernhard, *Ein kind*, blz. 128.

⁸ Deze voorbeelden zijn achtereenvolgens afkomstig uit *De vryadje van Cloris en Roosje* [1688, geciteerd naar de uitgave in de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (<http://www.dbnl.nl>)]; Justus van Effen, *De Hollandsche Spectator*, blz. 102 [ed. P.J. Buijnsters, Sub Rosa, Deventer, 1984]; Marcellus Emants, *Afgestorven*, blz. 42 [G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1967 [oorspronkelijke druk 1892]]; Michail Boelgakow, *De meester en Margarita*, vert. Marko Fondse, blz. 153 [De Arbeiderspers, Amsterdam, 1992 [1e dr, 1968]].

⁹ Voorbeelden uit respectievelijk: *Journal van de gezusters Lammens* [1736], in: Marijke Barend-van Haeften, ed., *Op reis met de VOC*, Walburg Pers, Zutphen, 1996, blz. 59; Jacob Haafner, *Reize in eenen palanquin*. In: *De werken van Jacob Haafner*, deel 3, Walburg Pers, Zutphen, 1997 [1e dr 1808], blz. 387; L.H.A. Drabbe, *Levenslol*, D. Buys, Amsterdam, z.j. [1901], blz. 228; Jos van Manen-Pieters, *Dromen sterven niet*, Zomer en Keuning, Wageningen, 1972, blz. 111.

¹⁰ Voorbeelden afkomstig uit respectievelijk het anoniem verschenen *Leven en bedrijf van den vermaarden Zeeheld Cornelis Tromp*, Amsterdam, 1692, blz. 24 en een krantenartikel van H. Marsman, in NRC 16-8-1939.

¹¹ De beide voorbeelden zijn respectievelijk afkomstig uit Betje Wolff, *De menuet en de domineespruik* en Charles Dickens, *Groote verwachtingen*, vertaald door C.M. Mensing, E. en M. Cohen, Nijmegen en Arnhem, z.j. [1862], p. 159.

¹² De geciteerde voorbeelden zijn afkomstig uit P.C. Hooft, *Nederlandsche Historiën* [geciteerd naar het WNT], W.F. Hermans, *Onder professoren*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1975, en J. Olivier, *Tafereelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië*, dl 1, p. 269, KITLV, Leiden, 2001 [ongewijzigde heruitgave van de eerste druk uit 1836].

¹³ Hoewel *geen* zich in het algemeen goed laat combineren met *in het geheel*, lijken me niettemin zinnen met *geen mens*, *geen hond* etc., waarin de negatieve uitdrukking de betekenis “niemand” uitdrukt, minder acceptabel:

- (i) ?*Ik ben in het geheel geen mens tegengekomen.
- (ii) *In het geheel geen hond kijkt naar die show.

Ook heb ik nergens voorkomens van dit type aangetroffen. Op het Internet komt *geen mens* circa 12.500 keer voor (Google-telling), maar *in het geheel geen mens* geen enkele keer.

¹⁴ De sterren geven hier mijn eigen oordelen aan. Het lijkt erop dat sommigen minder strenge oordelen hebben, getuige drie voorkomens van *in het geheel geen* op het World Wide Web (volgens de zoekmachine Google). Overigens dient dit gelegd te worden naast 553 “hits” voor de reeks *in het geheel niets*, zodat er alle aanleiding is voor de veronderstelling dat de meeste Nederlanders mijn oordelen delen.

¹⁵ Ook voor Figuur 2 geldt dat de jaartallen steeds het beginjaar van de periode aangeven, dus 1750 staat voor de periode 1750-1800.

¹⁶ Of we bij wat Neeleman (1994) aanduidt als *focus scrambling* enkel te maken hebben met focus in de zin van Rooth (1985), dan wel met prominentie in meer algemene zin, zoals bijv. Choi (2000) bepleit, zal ik hier in het midden laten, al gaat mijn voorkeur uit naar de ruimere karakterisering van Choi.

¹⁷ Voorbeelden afkomstig van Franciscus van den Enden, *Vrije Politieke Stellingen*, ed. Wim Klever, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1992 [1e druk 1665], p. 145; en *Deductie voor Vrouwe S.A. van Haren* [etc.], Leeuwarden, 1762, p. 14.

¹⁸ Voorbeelden afkomstig uit achtereenvolgens Michiel de Swaen, *De gecroonde leersse*, geciteerd naar een interneteditie (1688) en Justus van Effen, *De Hollandsche Spectator*, no. 151 tm 195, ed. Marco de Niet, Astraea, Leiden, 1999 [1733], p. 230 en p. 195.

¹⁹ Voorbeelden afkomstig van Hildebrand (Nicolaas Beets), *Camera Obscura*, 1840, en J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, dl 17, blz. 80, Amsterdam, 1757 en uit een interneteditie (bij het Laurens Jansz. Costerproject) van J.F. Oltmans, *Het Slot Loevestein* uit 1834.

²⁰ Het is overigens interessant om te zien dat de verandering in woordvolgorde zich zelfs laat zien bij een constructie die feitelijk aan het verdwijnen is (immers, de gegevens die we voor de eerste helft van de 18de eeuw hebben gevonden zijn veel rijker dan die voor de tweede helft van de 20ste eeuw, en dat ondanks de veel grotere beschikbaarheid van materiaal voor die laatste periode).

²¹ Voorbeelden afkomstig uit J. le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*, vierde deel, Yntema en Tieboel, Amsterdam, 1769, blz. 261; Jacob Haafner, *Reize in eenen palanquin* [1808], in *De Werken van Jacob Haafner*, deel 3, De Walburg Pers, Zutphen, blz. 230; en *Weekblad van het regt*, 20 juli 1846, blz. 4.

²² Voorbeelden afkomstig uit respectievelijk W.H. Vliegen, *De dageraad der volksbevrijding. Schetsen en tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland*, eerste deel, Ontwikkeling, Amsterdam, 1921; G.S. Overdiep en G.A. van Es, *Stilistische Grammatica*, 2e druk, Tjeenk Willink, Zwolle, 1949, blz. 64.

²³ Zelfs de uitdrukking *zo’n vaart lopen*, die een naar verhouding zeer uitgesproken voorkeur voor focus scrambling heeft, laat in mijn materiaal een verschuiving zien van 90% focus scrambling naar 60% voor de meest recente gegevens.

Bibliografie

- Chen, Matthew Y. en William S-Y. Wang
1975 'Sound change: Actuation and implementation.' *Language* 51: 255-81.
- Choi, Hye-Won
2000 'Binding and Discourse Prominence: Reconstruction in "Focus" Scrambling.' In: Géraldine Legendre, Jane Grimshaw & Sten Vikner *Optimality-Theoretic Syntax*. MIT-Press, Cambridge, 143-169.
- Dikken, Marcel den
2002 "Direct and indirect polarity item licensing," *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 5, 35-66.
- Fauconnier, Gilles
1975 "Pragmatic Scales and Logical Structure," *Linguistic Inquiry* 6-3, 353-375.
- Haegeman, Liliane
1995 *The syntax of negation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heycock, Caroline
1995 "Asymmetries in Reconstruction," *Linguistic Inquiry* 26-4, 547-570.
- Hoeksema, Jack
1997 "Negation and Negative Concord in Middle Dutch." In: Danielle Forget, Paul Hirschbühler, France Martineau en Maria-Luisa Rivero, red., *Negation and Polarity. Syntax and Semantics*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 139-156.
1998 "Corpusonderzoek naar negatief-polaire uitdrukkingen." *Tabu* 28-1, 1-52.
2002 "*Hoegenaamd*: van 1730 tot 2002. Eigenschappen en ontwikkelingsgang van een bijzondere negatief-polaire uitdrukking." *Tabu* 32-1/2.
2003 "Verb movement in Dutch present-participle clauses," in: *Germania et alia: A Linguistic Webschrift for Hans den Besten*, red. Jan Koster en Henk van Riemsdijk, www.let.rug.nl/~koster/DenBesten/Hoeksema.pdf.
- Hoeksema, Jack en Hotze Rullmann
2001 "Scalarity and Polarity: A Study of Scalar Adverbs as Polarity Items.' In: Jack Hoeksema, Hotze Rullmann, Víctor Sánchez-Valencia en Ton van der Wouden, red., *Perspectives on Negation and Polarity Items*. John Benjamins, Amsterdam, 129-171.
- Hoop, Helen de
1992 *Case configuration and noun phrase interpretation*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Horst, Joop van der en Kees van der Horst
1999 *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Sdu, Den Haag en Standaard, Antwerpen.
- Kroch, Anthony S.
1989 "Reflexes of Grammar in Patterns of Language Change." *Language Variation and Change* vol. 1, no 3, 199-244.

- Ladusaw, William A.
1980 *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Garland Press, New York.
- Lightfoot, David
1999 *The Development of Language: Acquisition, Change and Evolution*. Blackwell, Oxford.
- Neeleman, Ad
1994 *Complex Predicates*. Dissertatie Universiteit van Utrecht.
- Rooth, Mats
1985 *Association with Focus*. Dissertatie, University of Massachusetts, Amherst.
- Rullmann, Hotze en Jack Hoeksema
1997 'De distributie van *ook maar* en *zelfs maar*: een corpusstudie.' *Nederlandse Taalkunde* 2-4, 281-317.
- Schaeffer, Jeanette
2000 *The Acquisition of Direct Object Scrambling and Clitic Placement*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Vandeweghe, Willy
1980 'Ook maar X.' *Studia Germanica Gandensia* 21, 15-56.
- Wouden, Ton van der
1997 *Negative Contexts: Collocation, polarity and multiple negation*. Routledge, London.
- Zwarts, Frans
1981 "Negatief Polaire Uitdrukkingen 1", *GLOT* 4-1, 38-132.

NOGMAALS HOEGENAAMD

Jack Hoeksema

In Hoeksema (2002) heb ik de ontwikkelingsgang van de negatief-polaire uitdrukking *hoegenaamd* geschetst. Een van de punten die daarbij aan de orde kwam was de verandering in betekenis die deze uitdrukking op enig moment heeft ondergaan, en die in Stuiveling (1942) en Kostelijk (1954) is gesignaleerd. Terwijl *hoegenaamd* in een combinatie als *hoegenaamd niets* oorspronkelijk uitsluitend een versterkende betekenis had (“absoluut niets, in het geheel niets”), bleek hij in de jaren veertig van de twintigste eeuw al een nevenbetekenis te hebben ontwikkeld als approximatief bijwoord in de betekenis van “bijna” of “nagenoeg.”

Stuiveling en Kostelijk baseerden zich voornamelijk op intuïties van scholieren, maar Stuiveling probeerde ook aan de hand van schriftelijke vindplaatsen vast te stellen wanneer de verandering in kwestie plaatsgevonden zou hebben. Dat hij daarin niet geslaagd is in mijn ogen heeft te maken met de moeilijkheid om beide lezingen in context te onderscheiden. Zinnen van het type: *Hij zei hoegenaamd niets* zijn immers in beide lezingen even plausibel. Ook een voorbeeld als *[het riviertje] is als een aangename maar wel zeer haastige reiziger, die hoegenaamd geen tijd heeft zich daar op te houden* van Cyriel Buysse, waarvan Stuiveling vermoedt dat hij de approximatieve lezing heeft, is allerminst overtuigend.

Het kwam mij dan ook voor dat het feitelijk onmogelijk is om met corpusgegevens alleen uitsluitel te kunnen geven over de beoogde lezing van *hoegenaamd* in een gegeven tekst, en dat alleen intuïties van taalgebruikers hier uitsluitel kunnen bieden. Ik ben inmiddels van mening veranderd, en geloof nu, dat er wel degelijk mogelijk is, althans in principe, om uitsluitend met corpusgegevens een van beide lezingen met zekerheid vast te stellen. Het gaat hier om een constructie die voorbehouden lijkt te zijn aan approximatieve bijwoorden: *geen of ___ geen*. Vergelijk maar eens de zinnen in (1), die zonder uitzondering acceptabel zijn, met die in (2), die telkens een versterkend in plaats van een approximatief bijwoord bevatten:

- (1)
 - a. Er waren geen of bijna geen docenten op het feestje.
 - b. Er waren geen of vrijwel geen printers beschikbaar.
 - c. Voor controle was er geen of haast geen tijd.

- (2)
 - a. #Er waren geen of absoluut geen docenten op het feestje.
 - b. #Er waren geen of totaal geen printers beschikbaar.
 - c. #Voor controle was er geen of in het geheel geen tijd.

Het ligt dan ook voor de hand, dat als *hoegenaamd* optreedt in het frame *geen of ___ geen*, er sprake moet zijn van de nieuwere lezing als approximator. In het orgaan van de bond Heemschut, 1932, blz. 28 heb ik een voorbeeld van dit type aangetroffen:

- (3) Dikwijls komt het voor, dat bij zwakken wind de molens in den omtrek geen of hoegenaamd geen water verplaatsen

Dit was ook meteen het enige voorkomen in mijn materiaal van inmiddels ruim 1250 voorkomens van *hoegenaamd*, maar het stelt ons in ieder geval in staat om het aanwezig zijn van de approximatieve lezing tien jaar voor Stuivelings publicatie van 1942 vast te kunnen stellen. Bij verdere uitbreiding van het corpus is het denkbaar dat we de ontstaansperiode nog dichter kunnen benaderen. Hierbij moet echter niet uit het oog worden verloren dat *hoegenaamd* nooit bijzonder frequent is geweest, en voorts, dat het frame *geen of ___ geen* zelf ook maar zelden ingezet wordt. Om een idee te geven, volgen in (4) enkele Google-tellingen van drie wat meer gebruikelijke bijwoorden:

(4) Bijwoord	Google-telling	Telling <i>geen of ___ geen</i>
bijna	circa 1.000.000	466
vrijwel	circa 230.000	295
haast	circa 160.000	61

Telkens is de frequentie van een bijwoord in het frame *geen of ___ geen* in de orde van grootte van 1 promille van het totaal aantal voorkomens van het bijwoord. Een enkel voorkomen van *geen of hoegenaamd geen* op zo'n 1250 voorkomens is dan ook wat we zouden mogen verwachten.

Afgezien van zijn diagnostieke waarde, is het frame *geen of ___ geen* ook om zichzelf wille interessant. De volgorde binnen deze disjunctie ligt weliswaar niet helemaal vast, maar toont wel een duidelijke voorkeur. Zo telt Google vandaag (19 april 2004) naast 466 keer *geen of bijna geen* slechts 6 voorkomens van *bijna geen of geen*, en naast 295 keer *geen of vrijwel geen* slechts 1 keer *vrijwel geen of geen* en geen enkel voorkomen van *haast geen of geen*. De vraag is, wat er achter deze nogal duidelijke voorkeur steekt. Een vergelijkbare asymmetrische opbouw doet zich overigens voor bij emphatische nevenschikkende reduplicatie van het type *nooit maar dan ook nooit, niets maar dan ook niets* etc., waar een versterkend bijwoord vrijwel steeds op het tweede conjunct terecht komt (cf. Hoeksema 2001): *nooit maar dan ook helemaal nooit, niets maar dan ook totaal niets*, etc.

Ik veronderstel dat het bouwprincipe dat aan deze voorkeuren ten grondslag ligt een voorkeur voor het naar achteren plaatsen van zwaardere conjuncten is. In een studie van volgordevoorkeuren bij allerlei soorten van nevenschikte combinaties, veelal idiomen, vonden Cooper & Ross (1975)

onder andere semantische en fonologische restricties, waarbij een van de fonologische restricties een voorkeur was om langere conjuncten of disjuncten achteraan te plaatsen, een observatie die ze Pāṇini's Law noemen. Cooper en Ross schrijven hierover het volgende (1975: 79):

“our preliminary data strongly suggest that Pāṇini's principle is the strongest of the phonological rules, based on the fact that this principle overrides other phonological rules when in competition”

Voorbeelden ter illustratie van het beginsel zijn

- (5) a. boots and saddles
 b. free and easy
 c. rough and ready
 d. hot and heavy

Het is niet moeilijk om Nederlandse voorbeelden van dit type te geven, hoewel er altijd ook wel tegenvoorbeelden te vinden zijn, hetgeen suggereert dat we te maken hebben met een soft constraint, die te allen tijde door individuele idiomen kan worden geschonden, maar wel een algemene tendens aangeeft:

- (6) a. paard en wagen (niet: wagen en paard)
 b. kop en schotel (niet: schotel en kop)
 c. erop of eronder
 d. nooit ofte nimmer
 e. te land, ter zee en in de lucht

Als we dit zien als een zwaarte-effect, dan valt hieronder ook de voorkeur voor *geen of bijna geen* onder te brengen. Als argument voor deze veronderstelling voer ik aan dat de voorkeur omslaat als we *bijna geen* niet combineren met het lichtere *geen* maar met het zwaardere *helemaal geen*: *ze hadden bijna geen of helemaal geen belangstelling*. Googletellingen lijken dit te ondersteunen (hoewel de getallen te klein zijn): 14 voorkomens van *bijna/haast/vrijwel geen of helemaal geen* versus 4 van *helemaal geen of bijna/haast/vrijwel geen*. Dat de verschillen minder uitgesproken zijn dan bij *geen of bijna geen* versus *bijna geen of geen* zal wel te maken hebben met het feit dat alleen *geen of bijna geen* aanspraak kan maken op de status van vaste combinatie met een zekere gangbaarheid.

Concluderend: *geen of __ geen* is een vast patroon dat kan dienen ter identificatie van approximatoren, zoals een bepaald gebruik van *hoegenaamd*, en dat zelf de sporen laat zien van een aloude wetmatigheid: plaats in een vaste combinatie, zoals een disjunctie, het zwaarste element achterin.

Bibliografie

Cooper, William E. and John Robert Ross

- 1975 'World Order,' in: R.E. Grossman, L.J. San and T.J. Vance, *Papers from the Parasession on Functionalism*, Chicago Linguistic Society, Chicago, Illinois, 63-111.

Hoeksema, Jack

- 2001 '*X maar dan ook echt X!* Emfatische reduplicerende nevenschikking.' *Tabu* 31-3/4, 119-140.
 2002 '*Hoegenaamd: van 1730 tot 2002. Eigenschappen en ontwikkelingsgang van een bijzondere negatief-polaire uitdrukking.*' *Tabu* 32-1/2, 16-41.

Kostelijk, C.

- 1954 'Hoegenaamd niet,' *De Nieuwe Taalgids*, vol. 47, blz. 17.

Stuiveling, Garnt

- 1942 'Losse notities,' *De Nieuwe Taalgids*, vol. 32, 247-248.

EEN DYNAMISCHE STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE ZIN

DEEL 1: DYNAMISCHE SYNTAXIS

Jan-Wouter Zwart

Het minimalistische programma, het jongste stadium in de ontwikkeling van de generatieve grammatica, vordert enigszins moeizaam. Er is, meer dan tien jaar na de eerste aanzetten, nog niet een duidelijk afgerond stelsel van beginselen, zoals dat er bij het voorgaande stadium, de Regeer- en Bindtheorie, wél vrijwel meteen was. Toch tekenen zich inmiddels een aantal ontwikkelingen af die, als ik mij niet vergis, een radicalere breuk met de Regeer- en Bindtheorie vormen dan aanvankelijk te voorzien was. Eén en ander houdt in, niet verrassend, dat een aantal klassieke vraagstukken van de Nederlandse syntaxis ook in een ander licht gesteld worden. In het eerste deel van dit artikel schets ik de ontwikkelingen, zoals ik ze zie, en in deel II bespreek ik de consequenties voor de beschrijving van de structuur van de Nederlandse zin.

Onder ‘dynamische syntaxis’ versta ik een syntaxistheorie die de eigenschappen van syntactische structuur verklaart vanuit de operaties die de syntactische structuur doen ontstaan. De dynamiek zit hem hierin dat deze operaties voor verschillende zinnen verschillende structuren genereren. Dit wijkt af van eerdere benaderingen, waarbij herschrijfgeregels een universele zinsstructuur genereren die door lexicale insertieregels selectief wordt ingevuld. Een ander verschil is dat in de dynamische opvatting syntactische en semantische relaties derivationeel gedefinieerd zijn als bijeffect van de operaties die de structuur genereren, terwijl in de traditionele opvatting deze relaties representationeel gedefinieerd zijn in termen van de configuratie van de zin als geheel. Deze verschillen worden in het vervolg van dit deel één voor één besproken.

1. Top-down vs. bottom-up

Terugkijkend moeten we constateren dat de opvattingen over syntaxis (zinsanalyse) in de 20e eeuw overwegend onder de invloed hebben gestaan van het idee dat de structuur van de zin af te leiden is uit de betekenis van de zin als geheel. Dit idee vinden we expliciet geformuleerd bij Wundt (1904:241) en de jonge Bloomfield (1914:60), en gaat tenminste terug op W. von Humboldt’s bekende citaat: “In der Wirklichkeit wird die Rede nicht aus ihr vorangegangenen Wörtern zusammengesetzt, sondern die Wörter gehen umgekehrt aus dem Ganzen der Rede hervor” (1830-1835 [1969:] 448).

In de generatieve grammatica vinden we dit idee terug in de vorm van een stelsel van herschrijfgeregels, die precies beschrijven hoe de structuur van de zin zich van boven (d.w.z. het geheel van de zin) naar beneden (d.w.z. de samenstellende delen van de zin) ontrolt. Alleen gaat het daarbij niet meer om de

structuur van een individuele zin, maar om de universele zinsstructuur, die generaliseert over talen en constructies.

Dat betekent dat alle mogelijke aspecten van de betekenis van de zin in de herschrijfgeregels uitgedrukt moeten (kunnen) worden, hetgeen zoals bekend geleid heeft tot een op het oog excessief aantal onderscheidingen binnen de structuur van de zin, met name waar het de zgn. functionele projecties betreft. Zo onderscheidt Cinque (1999), op goede gronden, een veertigtal adverbiale noties (op het gebied van evidentialiteit, waarschijnlijkheid, aspect, tijd, wijze, etc.) die aanleiding geven tot de veronderstelling van een even groot aantal functionele projecties. Vanuit een traditionele top-down opvatting van de analyse van de zin moeten deze projecties in elke zin van elke taal aanwezig zijn, omdat een spreker van willekeurig welke taal bij elke uiting de herschrijfgeregels van de Universele Grammatica afwerkt.

Het alternatief, volgens welke de betekenis van de zin als geheel een functie is van de samenstelling van zijn onderdelen, treedt slechts af en toe op de voorgrond, bijvoorbeeld in de stroming van de generatieve semantiek van de jaren '60 van de vorige eeuw. In reactie daarop werd het apparaat van de herschrijfgeregels versterkt door de formulering van de X-bar theorie (die generaliseert over verschillende woordgroepen en top-down voor alle woordgroepen dezelfde structuur voorschrijft).

De X-bar theorie treft enkele belangrijke onderscheidingen (zoals tussen hoofd en maximale projectie en tussen complement, specifier, en adjunct) die het denken over syntactische structuur gestroomlijnd hebben. Maar de X-bar theorie is strikt genomen een meta-theorie die niet onlosmakelijk met de top-down benadering van syntactische analyse verbonden is. In een bottom-up analyse, waarin een structuur γ het gevolg is van het combineren van (twee) elementen α en β , kunnen de regels van de X-bar theorie uit de X-bar status (d.w.z. hoofd of maximale projectie) van α en β de X-bar status van γ afleiden (Zwart 1992, in een benadering die teruggaat op Muysken 1982).

Deze bottom-up benadering van de analyse van de zin is in het minimalistische programma opnieuw naar voren gekomen, met naar mijn mening ingrijpende consequenties. Structuur ontstaat door twee elementen te combineren via de operatie *Merge*. Welke twee elementen men combineert wordt bepaald door wat men wil zeggen. 'Wat men wil zeggen' wordt door Chomsky geformaliseerd in de zgn. numeratie: een selectie van elementen die in de zin een rol gaan spelen (dit is waar het *Ganze der Rede* uit het citaat van Humboldt nog een rol speelt). In die numeratie kunnen zowel lexicale als grammaticale elementen opgenomen zijn. Maar hoe dan ook is de numeratie niet omvangrijker dan wat voor de constructie van één specifieke zin noodzakelijk is. Bevat die zin bijvoorbeeld geen adverbiale noties, dan kunnen vrijwel alle projecties die door Cinque (1999) geïdentificeerd zijn achterwege blijven: een markant verschil met de top-down benadering.

2. Binaire relaties

Op het belang van het concept *Merge* voor de aard van de syntactische analyse is vooral gewezen door Samuel D. Epstein (o.a. 1995), maar het idee dat structuur ontstaat door een eenvoudige recursieve operatie die maximaal twee elementen verbindt is ook cruciaal bij Chomsky (1993, 1995), Hale en Keyser (1993, 2002), Kayne (1994), Koster (2002), en Zwart (1992, 1993a, 2002a), die allen (expliciet of impliciet) syntactische structuur zien als een samenhangend stelsel van binaire relaties.

Binariteit in dit verband is een oud idee dat reeds de kern uitmaakt van de rond 1200 ontwikkelde theorie van syntactische afhankelijkheid (Kneepkens 2000:555), en dat we ook bij Wundt (1904:320f) aantreffen, alsook in het pre-minimalistische top-down stadium van de generatieve grammatica (Kayne 1984, Koster 1987). In het minimalistische programma, althans zoals ik het interpreteer, is binariteit echter niet een eigenschap van de *analyse* van de zin, maar van de *constructie* van de zin, en, meer specifiek, van de constructie van de *betekenis* van de zin (bijv. Hale en Keyser 1993:67, 2002:13, en Epstein en Seely 2000).

Dit leidt tot een visie op de relatie tussen syntaxis en semantiek die je ‘dynamisch’ zou kunnen noemen: door elementen met elkaar te combineren creëer je stukjes betekenis. Om een eenvoudig voorbeeld te geven: in een zin als *wat heb je gedaan?* wordt *wat* geïnterpreteerd als het interne argument van *gedaan*. Dat stukje betekenis, nemen we aan, is het gevolg van een stap in de derivatie van de zin waarbij *gedaan* en *wat* gecombineerd worden (als *zusters*). Daarnaast wordt *wat* ook geïnterpreteerd als interrogatief element met bereik over de zin als geheel. Dat stukje betekenis kan gezien worden als het gevolg van een tweede stap in de derivatie, waarbij *wat* gecombineerd wordt met *heb je gedaan*. De betekenis van een zin groeit op die manier door telkens nieuwe verbindingen te leggen. Dat impliceert dat elke stap in de afleiding van de zin moet bestaan uit een unieke combinatie van twee elementen (*Merge*) en dat een element dat met meerdere elementen in een betekenisrelatie moet treden, meerdere malen gecombineerd moet worden (dat wil zeggen, verplaatst moet worden: *Move*).

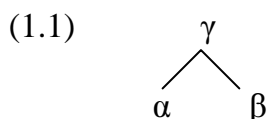
Zoals Epstein (1995) laat zien is het dynamisch karakter van de syntaxis niet alleen verantwoordelijk voor het ontstaan van betekenis, maar ook voor de definitie van formeel syntactische relaties zoals *c-commanderen*. In de top-down benadering bestaat elke syntactische structuur uit een in principe oneindige hoeveelheid elementen (knopen) die met elkaar in afhankelijkheidsrelaties kunnen treden. De relatie tussen een antecedent en een afhankelijk element is configurationeel gedefinieerd via de notie *c-commanderen*: α *c-commandeert* β als β een zuster is van α of een onderdeel (*term*) van de zuster van α . Deze definitie van *c-commanderen* is onomstreden en berust op de empirische observatie van afhankelijkheidsrelaties in taal, gegeven bepaalde aannames over de structuur van zinnen. Maar Epstein wijst erop dat deze definitie in wezen

gestipuleerd is: er wordt een in principe willekeurige scheiding aangebracht tussen knopen die wel en niet door een bepaalde andere knoop gec-commandeerd worden. Met andere woorden, we weten niet *waarom* de definitie van c-commanderen is zoals hij is.

In de bottom-up benadering verdwijnt dit probleem onmiddellijk. Op het moment in de derivatie dat een element α met een element β gecombineerd wordt is de structuur nog niet voltooid: α ‘ziet’ als het ware alleen β , en eventueel de termen van β , maar niet allerlei andere knopen die in een later stadium van de derivatie ontstaan. Zo bezien c-commandeert α *alle* knopen die bestaan op het moment dat α met β gecombineerd wordt, en hoeft er geen willekeurige scheiding aangebracht te worden tussen knopen die α wel en niet c-commandeert.

Dit resultaat is zo sterk, dat het leidt tot de werkhypothese dat alle syntactische relaties zusterschapsrelaties zijn (Zwart 1993a, stelling 1; 2002a:269). Voor veel syntactische relaties is dat natuurlijk niet onmiddellijk duidelijk, en de hypothese moet dan ook vooral programmatisch gezien worden. Maar in het ideale geval ontslaat hij ons van de verplichting om voor elke grammaticale relatie een specifieke definitie op te stellen of -als taalverwerwers- te leren.

In deze visie ontstaan dus zowel semantische als syntactische relaties als het effect van de operatie *Merge* die twee elementen combineert. Wat is het resultaat van de operatie? Traditioneel denken we daarbij aan een stukje boomstructuur met twee zusters α en β verbonden door een derde knoop γ die α en β onmiddellijk domineert:

Maar Chomsky (1995:243) wijst erop dat de syntactische boomstructuur slechts één van de mogelijkheden is om het resultaat van de combinatie van α en β af te beelden. Een alternatief is de verzamelingsnotatie in (1.2), waarbij γ staat voor het *label* dat de eigenschappen van de combinatie van α en β opsomt:

(1.2) $\{ \gamma \{ \alpha, \beta \} \}$

In deze notatie ‘bestaat’ de knoop γ uit (1.1) dus feitelijk niet, er bestaat alleen maar de combinatie van α en β . Collins (2002) beargumenteert zelfs dat het label een overbodig onderdeel is van de notatie, zodat van de moederknoop γ in (1.1) niets overblijft.

Zo bezien is structuur niet meer dan een stelsel van (binaire) verbindingen die zelf ook weer verbindingen kunnen aangaan. De moederknoop γ in (1.1) speelt daarbij geen rol van betekenis. (In dit verband is het opmerkelijk dat Neeleman en Van de Koot 2002:532 de moederknoop cruciaal betrekken bij de definitie van de relatie tussen twee zusters. Vanuit het bottom-up perspectief dat hier geschetst

wordt zijn twee elementen zusters omdat ze met elkaar gecombineerd worden, niet omdat ze onmiddellijk gedomineerd worden door dezelfde knoop. Die laatste formulering is alleen te begrijpen vanuit een top-down benadering, waarbij de twee zusters pas ontstaan door decompositie van de moederknoop.)

Zelf geef ik er de voorkeur aan het resultaat van de operatie *Merge* te beschouwen als een geordend paar (1.3) (vgl. Chomsky 2001b:18, Langendoen 2003), omdat er aanleiding is te veronderstellen dat de relatie tussen twee elementen die met elkaar gecombineerd worden per definitie *asymmetrisch* is:

$$(1.3) \quad \langle \alpha, \beta \rangle$$

Die asymmetrie veronderstelt dat bij de operatie *Merge* die (1.3) oplevert α aan β *toegevoegd* wordt. Het alternatief zou zijn dat α en β op voet van gelijkwaardigheid gecombineerd worden. Dat zou een paar van equivalente leden opleveren, wat mogelijk ongeschikt is voor het overbrengen van *informatie*.

Dat koppelingen in natuurlijke taal asymmetrisch zijn wordt o.a. gesuggereerd door het intonatiepatroon van eenvoudige juxtaposities, zoals reduplicaties (*zoZO*), reeksen (*één-twee-DRIE*), dubbele namen (*smit-TAK*), etc. Het prosodisch onderscheid zie ik als een verklanking van de asymmetrische verhouding van twee syntactisch met elkaar verbonden elementen. Elementen die niet syntactisch verbonden zijn, zoals lettergrepen in ongelede woorden en enkelvoudige namen laten een fundamenteel ander intonatiepatroon zien (Marvin 2002, Zwart 2003a).

Het beruchte Linear Correspondence Axiom van Kayne (1994:6) is mijns inziens ook eenvoudig op te vatten als een principe dat beregelt hoe een asymmetrisch geordend paar als (1.3) omgezet moet worden in een lineaire reeks klanken:

$$(1.4) \quad \textit{Lineaire Correspondentie Axioma (LCA)} \\ \langle \alpha, \beta \rangle = / \alpha \beta /$$

Dat wil zeggen, een verbinding die het resultaat is van een operatie die α aan β toevoegt wordt universeel zodanig verklankt dat α direct voorafgaat aan β . Is de structuur ingewikkelder doordat $\langle \alpha, \beta \rangle$ weer verdere verbindingen aangaat met γ , dan werkt (1.4) transitief en is de volgorde (van $\langle \gamma, \langle \alpha, \beta \rangle \rangle$) $/ \gamma \alpha \beta /$, etc.

Het is dus niet zinvol om te spreken van een links- of rechtsvertakkende structuur, of van hoofdinitiële en hoofdfinale woordgroepen. Woordgroepen zijn (stelsels van) geordende paren die het universele product zijn van de asymmetrisch werkende operatie *Merge*, en de manier waarop ze verklankt (gelineariseerd) worden is universeel gegeven door het LCA (1.4).

Eén en ander houdt in dat β in (1.3) alleen dan vóór α verklankt kan worden wanneer het opnieuw gemerged wordt met het geordende paar $\langle \alpha, \beta \rangle$ (of met een ‘hoger’ geordend paar dat het resultaat is van toevoeging van γ aan $\langle \alpha, \beta \rangle$, etc.):

- (1.5) $\langle \beta, \langle \alpha, \beta \rangle \rangle$
 $\langle \beta, \langle \gamma, \langle \alpha, \beta \rangle \rangle \rangle$

Deze herordening van β ten opzichte van α neemt dus uiteindelijk de vorm aan van verplaatsing naar voren in de reeks klanken waarin de structuur ten gehore gebracht wordt. Maar strikt genomen is het geen verplaatsing maar een reorganisatie van de binaire relaties in de structuur, die per definitie dan ook een extra stukje betekenis genereert (zoals ook de ‘verplaatsing’ van *wat* in *wat heb je gedaan?* een extra stukje betekenis genereert).

In de volgende paragraaf ga ik nader in op een belangrijke consequentie van de bottom-up benadering voor het concept ‘syntactische positie’.

3. Posities: cartografie vs. dynamische syntaxis

De top-down analyse en de bottom-up analyse verschillen op nog een belangrijk punt: in de top-down analyse wordt eerst een abstracte zinsstructuur gegenereerd die vervolgens opgevuld wordt met lexicale en functionele elementen (lexicale insertie). Dat proces van lexicale insertie blijft in de bottom-up analyse geheel achterwege: het mergen van twee elementen genereert onmiddellijk de structuur.

Zinsstructuur is in de bottom-up benadering per definitie *dynamisch*, een aspect van het minimalisme dat met name onderstreept is in werk uit de Utrechtse school (Ackema, Neeleman en Weerman 1993, Neeleman en Weerman 1999, Koenenman 2000, Nilsen 2003; in genoemd werk wordt veelal gesproken van ‘flexibele syntaxis’, wat echter de toegevoegde betekenis heeft dat het idee wordt losgelaten dat syntactische relaties strikt gedefinieerd zijn in termen van zusterschap, zoals in de hier geschetste benadering wel het geval is).

We kunnen de notie ‘dynamische syntaxis’ illustreren aan de hand van eenvoudige lexicale projecties, zoals de VP. In een top-down benadering is er één algemene VP-structuur voor alle soorten werkwoordsgroepen, ongeacht de argumentstructuur van het werkwoord ((di-)transitief, onaccusatief, onergatief). Dat houdt in dat grote delen van deze structuur niet altijd ingevuld zullen worden door lexicaal materiaal. Daartegenover staat de bottom-up benadering van Hale en Keyser (1993, 2002), waarin de verschillende typen VPs niet beschreven worden aan de hand van één VP-sjablone die selectief wordt ingevuld. Transitiviteit etc. is bij hen het *gevolg* van het al of niet combineren van de *root* van het werkwoord met andere elementen, waardoor verschillend gestructureerde VPs ontstaan.

Dit betekent niet dat er meer vrijheid is in de opbouw van de VP, zodat talen daar bijvoorbeeld in zouden kunnen verschillen. Integendeel, een transitief werkwoord geeft in alle talen aanleiding tot dezelfde VP-structuur, juist omdat de relevante noties (intern en extern argument) gedefinieerd zijn als het product van de operatie *Merge*. Door toevoeging van een werkwoordsstam α aan een element β ontstaat de betekenis dat β het interne argument is van α . Door toevoeging van

een element γ aan de eerdere verbinding $\langle \alpha, \beta \rangle$ ontstaat de betekenis dat γ het externe argument is van $\langle \alpha, \beta \rangle$. Er is geen andere manier, in het systeem van Hale en Keyser, waarop de betekenis dat β en γ intern resp. extern argument zijn bij α tot stand zou kunnen komen.

In de top-down benadering wordt hetzelfde resultaat behaald door te stellen dat een werkwoord bepaalde argumenten *selecteert*, en via mapping-procedures worden zo de relevante posities in de VP bezet. Maar deze benadering roept, net als eerder bij de definitie van c-command, de vraag op waarom nu juist *deze* posities bezet moeten worden: de mapping-procedure had er ook anders uit kunnen zien. (Weliswaar is er de zusterschapsconditie op thetaroltoekenning van Chomsky 1986a:14, maar omdat deze conditie niet volgt uit meer fundamentele eigenschappen van de grammatica is er ruimte om er van af te wijken, zoals in Neeleman 1994:387.)

Het verschil tussen de top-down benadering en de bottom-up benadering is dus dat de eerste leidt tot één universele overkoepelende VP-structuur, en de tweede tot een beperkt aantal VP-structuren die selectief gebruik maken van de mogelijkheden. Als we dat verschil doortrekken naar de gehele zinsstructuur, dan neemt het dramatische vormen aan. In de top-down benadering zijn alle mogelijke functionele projecties in elke zin aanwezig, terwijl de bottom-up benadering opnieuw selectief van de mogelijkheden gebruik maakt.

Vanuit de top-down benadering is het een zinvolle onderneming om de gehele zinsstructuur met al zijn onderscheidingen in kaart te brengen. Dit ‘cartografische’ aspect is prominent aanwezig bij Rizzi (1997), Cinque (1999), en de serie *The cartography of syntactic structures*, waarvan het eerste deel inmiddels verschenen is (Cinque 2002). Maar de ‘complete zinsstructuur’ wordt nooit aangetroffen, en daarom moet men bij het cartografische werk inferenties maken op basis van combinaties van elementen die wel samen aangetroffen wordt. Een voorbeeld maakt dit duidelijk.

In een studie van relatiefzinnen in het Nederlands (Zwart 2000) concludeerde ik dat de structuur van het CP-domein in het Nederlands weergegeven kan worden als in (1.6):

(1.6) [CP₁ Spec [*als/zo* [CP₂ *wie/wat/waar* [*of* [CP₃ *die/dat/daar* [*dat ...*]]]]]]

Maar de volledige expansie *zo wie of die dat* komt in geen enkel Nederlands dialect voor. Wat voorkomt zijn combinaties van voegwoorden (*alsof, alsdat, ofdat*) en combinaties van relatiefpronomina met voegwoorden (*wie of, die wat, wat dat, of die*), en (1.6) is gedistilleerd uit al die combinatiemogelijkheden. (Zoals Nilsen 2003:10-11 bespreekt berust de cartografische heuristiek cruciaal op logische transitiviteit: als A voor B komt en B voor C, dan mogen we concluderen dat A voor C komt. Nilsen claimt dat dit soort inferenties niet altijd mogelijk zijn.)

In een flexibele benadering zou het incorrect zijn om (1.6) te presenteren als de structuur van de (linkerperiferie van de) Nederlandse zin. Veeleer is het zo dat

als we kiezen voor een combinatie van een voegwoord en een relatiefpronomen of voor een combinatie van voegwoorden, dat we dan vastzitten aan een bepaalde volgorde. De cartografie in (1.6) is op zijn best een abstractie van deze flexibele inzet van syntactische middelen.

De vraag waarom bepaalde volgordes vastliggen kan vanuit de top-down benadering beantwoord worden met verwijzing naar de cartografie: in (1.6) gaat een interrogatieve CP vooraf aan een demonstratieve CP, en daarom wordt *wie dat* wel aangetroffen en *die of* niet. Maar daarmee is het probleem slechts verschoven: de vraag waarom de twee CPs zo geordend zijn, en niet anders, blijft bestaan. Dit is de cartografische denkfout: de plattegrond van de zin is een machtig beschrijvend instrument, maar heeft geen verklarende waarde.

In de dynamische benadering liggen de antwoorden ook niet voor het oprapen, wellicht omdat de benadering nog zo nieuw is. Mijn vermoeden is dat de verklaring van volgordeverschijnselen gelegen moet zijn in de semantiek: sommige combinaties leveren een betekenisvolle uiting op, andere niet of in mindere mate (vgl. bijvoorbeeld voor de volgorde van adverbia Ernst 2001, Nilsen 2003).

Een vraag die dit volledig open laat is in hoeverre aan het stelsel van geordende paren dat de syntactische structuur uitmaakt zinvol gerefereerd kan worden via cartografische labels.

De labels in het voorbeeld (1.6), CP_1 , CP_2 , CP_3 , kunnen in principe gebruikt worden bij de beschrijving van syntactische processen. Zo kunnen we stellen dat interrogatieve pronomina naar de specificerpositie van CP_2 gaan (of: moeten gaan), eventueel daartoe aangetrokken door interrogatiefkenmerken in het hoofd van CP_2 , C°_2 .

Maar het label ‘ CP_2 ’ is alleen zinvol te gebruiken in een top-down benadering, waar alle CP-niveaus altijd aanwezig zijn, zodat er onderscheid gemaakt moet worden met CP_1 en CP_3 . Dat geldt ook als die projecties niet gevuld zijn door lexicaal materiaal (dus: niet gebruikt worden), zoals bij voorbeeld in *wat je gedaan hebt*. In de dynamische, bottom-up benadering is het voldoende om in zo’n geval te zeggen dat het interrogatiefpronomen *wat* gecombineerd moet worden met de constituent *je gedaan hebt*. Met andere woorden, om de juiste betekenis te krijgen moet er een geordend paar <*wat, je gedaan hebt*> gemaakt worden. De naam van de positie van *wat* doet er dan niet toe, en het is dus op zijn best overbodig om bij de beschrijving van het patroon cruciaal te verwijzen naar een label als ‘ CP_2 ’.

Mutatis mutandis geldt dit voor alle syntactische posities. Dat betekent niet dat er geen structuur *is*: syntactische structuur wordt automatisch gegenereerd door de recursieve operatie *Merge*, wat een stelsel van asymmetrische, binaire verbindingen oplevert. Maar *posities* kunnen het best beschreven worden aan de hand van binaire relaties, dus in termen van de verhoudingen binnen geordende paren, niet aan de hand van van te voren gegeven labels. Binnen een dynamische syntaxis is voor die labels eigenlijk geen plaats (zie Epstein en Seely 2000).

4. Verplaatsing: waarheen?

We hebben gezien dat in de nieuwe, minimalistische benadering syntactische structuur dynamisch is en dat het geen zin heeft te verwijzen naar vaste posities in de zinsstructuur. Structurele verhoudingen zijn niet absoluut, maar relatief: in *wat je gedaan hebt* staat *wat* ‘hoger’ dan *je*, niet omdat *wat* in Spec,CP staat en *je* in Spec,IP, en we een kaart van de zin hebben waarop staat dat CP ‘hoger’ staat dan IP, maar omdat *wat* een lid is van een geordend paar $\langle \textit{wat, je gedaan hebt} \rangle$, en *je* een term is van het andere lid *je gedaan hebt*.

Deze verschuiving van het perspectief op ‘syntactische posities’ heeft ingrijpende consequenties voor de beschrijving van syntactische verschijnselen, met name die verschijnselen die beschreven zijn als het gevolg van de werking van een verplaatsingsregel.

Verplaatsingsregels hebben traditioneel de vorm ‘verplaats α naar β ’, waarbij α een bepaalde categorie is en β een syntactische positie. In de top-down benadering wordt β dan geïdentificeerd aan de hand van zijn label, bijvoorbeeld ‘Spec,CP’. In het minimalistische programma namen dit soort regels aanvankelijk de vorm aan van ‘ γ trekt α naar β ’, waarbij α weer een categorie is en β een positie, en γ een kenmerk in de hoofdpositie van de projectie waarin β terecht moet komen, bijvoorbeeld C° als $\beta = \text{Spec,CP}$. In dat geval is het relevante kenmerk bijvoorbeeld een interrogatiefkenmerk ([wh]) in C° dat gecheckt moet worden door β in Spec,CP. We zien dat in beide gevallen het label van de syntactische positie (C° , Spec,CP) een onderdeel is van de beschrijving van de verplaatsing.

In een dynamische syntaxis ontstaan de posities waarnaar verplaatst wordt pas door de verplaatsing zelf. De labels van deze posities kunnen dus geen rol spelen in de beschrijving van de verplaatsing. In plaats van ‘verplaats α naar β ’ moeten we dus iets zeggen als ‘voeg α toe aan β ’, waarbij α en β allebei categorieën zijn (d.w.z. geordende paren of individuele elementen). Voor werkwoordsverplaatsing is deze benadering bijvoorbeeld uitgewerkt door Koeneman (2000), die in plaats van de traditionele regel ‘verplaats V naar T’ (V=werkwoord, T=tense) of de vroeg-minimalistische regel ‘de tense-kenmerken in T trekken V aan’ stelt dat verplaatsing van het werkwoord er simpelweg in bestaat dat V buiten VP gezet wordt. Het doel van deze verplaatsing is om de tense-kenmerken van V te externaliseren: door de verplaatsing creëer je een paar dat bestaat uit enerzijds tijdskenmerken en anderzijds een werkwoordsgroep ($\langle \textit{tense, VP} \rangle$, in de terminologie die ik hier gebruik). De verplaatsing creëert dus betekenis, in plaats van dat de betekenis al aanwezig is in de kenmerken voordat de verplaatsing plaatsvindt.

Hoewel ik op de details van werkwoordsverplaatsing hieronder nog terugkom, lijkt de benadering van Koeneman (2000) mij de juiste consequentie van het bottom-up denken dat karakteristiek is voor de jongste fase van het minimalistische programma. Eén en ander houdt wel een radicale breuk in met

vroegere stadia van de generatieve grammatica, waarin verplaatsing gezien wordt als het resultaat van de activiteit van bepaalde grammaticale kenmerken die, gezeten in de hoofden van functionele projecties, verplaatsing triggeren.

Ook in Chomsky's meest recente werk (Chomsky 2001a:3-4, 2002:113) zijn het de kenmerken van functionele hoofden die verplaatsing afdwingen. Alleen is Chomsky afgestapt van het idee dat verplaatsing getriggerd wordt door specifieke kenmerken zoals tense, agreement, [wh], etc. In plaats daarvan is er één algemeen type kenmerk, het EPP-kenmerk, dat, gezeten in een hoofd α , verplaatsing naar de specificerpositie van α afdwingt (Chomsky 2001a:10). Het EPP-kenmerk is een aanvulling op de bestaande kenmerken, en behoeft mijns inziens nadere invulling. Maar voor ons is op dit moment van belang dat in het specifieke mechanisme dat Chomsky voorstelt, verplaatsing afgedwongen wordt door (een kenmerk van) een bepaalde hoofdpositie. De meest flexibele positie, waarin hoofden en hun labels er niet meer toe doen bij de beschrijving van verplaatsing, is hiermee nog niet bereikt.

5. Verplaatsing: waarvoor?

Ook het idee dat verplaatsing afgedwongen wordt door grammaticale kenmerken staat mijns inziens in de dynamische bottom-up benadering van de structuur van de zin onder druk (Epstein en Seely 2000, Zwart 2002b). Zo hebben we gezien dat Chomsky (2001a) afstapt van het idee dat tense- en agreementkenmerken verplaatsing afdwingen. In plaats daarvan is er één algemeen kenmerk, het EPP-kenmerk, dat vraagt om opvulling van een specificerpositie. Het ongedetermineerde karakter van het EPP-kenmerk inspireert Epstein en Seely (2000) tot een kritische evaluatie van DP-verplaatsing in het systeem van Chomsky (1995, 2001a), die uitmondt in de conclusie dat het EPP-kenmerk wel gemist kan worden.

Dat het EPP-kenmerk als trigger voor verplaatsing zwak staat lijkt mij juist. Maar de belangrijkste ontwikkeling is mijns inziens ingezet door Chomsky zelf, die verplaatsing niet langer toeschrijft aan de noodzaak dat de traditionele tijds- en congruentiekenmerken in functionele hoofden gecheckt moeten worden. Dat leidt tot een devaluatie van de specificer-hoofd-relatie die lange tijd een cruciale rol speelde in de beschrijving van congruentieprocessen (en van de verplaatsingen die geacht werden daarmee samen te hangen).

De specificer-hoofd-relatie kan vanuit het perspectief dat hier geschetst wordt geen rol van betekenis spelen in de grammatica: de specificer en het hoofd zijn immers geen zusters (d.w.z. ze vormen in geen enkel stadium van de derivatie een geordend paar), en dus moet de relatie tussen specificer en hoofd *indirect* zijn (Zwart 1992). Daaruit volgt dat verplaatsing naar de specificerpositie α van een projectie β niet getriggerd kan worden door het hoofd van β , maar hooguit door de zuster van α , wat per definitie niet een hoofd is maar een woordgroep.

Eén en ander roept de vraag op of verplaatsing nog wel iets te maken kan hebben met inflectionele morfologie, zoals vaak gedacht wordt. Het (vroege) minimalisme (Chomsky 1993, Zwart 1993a) staat duidelijk in deze traditie: verplaatsing wordt afgedwongen door morfologische kenmerken in functionele hoofden, die al of niet ‘sterk’ kunnen zijn. De eerste aanzetten waren wat ruw, omdat, zoals Chomsky (1995:277) aangeeft, sommige kenmerken wel bijdragen tot de interpretatie en andere niet. In latere versies (o.a. Chomsky 2001a:5) zijn het alleen de oninterpreteerbare kenmerken die syntactische processen in gang zetten, zoals het agreementmechanisme (wat volgens Chomsky 2001a:17 lost staat van verplaatsing) en verplaatsing.

Uit besprekingen van de eigenschap ‘interpreteerbaarheid’ (o.a. Chomsky 1995:278, 2001a:6) blijkt dat Chomsky die losjes baseert op een ander onderscheid, namelijk of een kenmerk wel of niet inherent is aan een bepaalde categorie. Het kenmerk [getal] is bijvoorbeeld interpreteerbaar bij de categorie N (of NP/DP), maar niet-interpreteerbaar bij de categorie V. Wanneer een werkwoord (V) met een zelfstandignaamwoordgroep (DP) congrueert, is er dus een asymmetrie tussen V en DP: DP heeft inherent een bepaalde waarde voor [getal], V niet. [Getal] op een werkwoord *betekent* niets, en daarom noemt Chomsky het ‘niet-interpreteerbaar’ (we abstraheren hier van die gevallen van werkwoordelijk getal waarbij de pluralis op het werkwoord wel iets uitdrukt, zoals iterativiteit, frequentativiteit, distributionaliteit, etc.; vgl. Corbett 2000, hoofdstuk 8).

Curieus is nu dat Chomsky (2001a) aanneemt dat V wel degelijk een kenmerk [getal] heeft, maar dat dit kenmerk nog geen waarde heeft. Congruentie bestaat erin dat een niet-interpreteerbaar kenmerk de waarde overneemt van het interpreteerbare kenmerk van een andere categorie (daarna volgt deletie van het niet-interpreteerbare kenmerk, want niet-interpreteerbare elementen worden uiteindelijk niet geaccepteerd). Hier dringt zich de mogelijkheid van een alternatief op, waarbij V helemaal geen kenmerk [getal] heeft, en congruentie erin bestaat dat de DP een getalskenmerk aan V *toevoegt* (een vorm van *feature sharing* à la Koster 1987:8). Dit alternatief lijkt het overwegen waard, aangezien dan het perspectief lonkt dat we niet-interpreteerbare elementen geheel achterwege kunnen laten.

Vanuit de dynamische syntaxis-benadering die we in dit artikel volgen gaan we er van uit dat de relatie ‘agreement’ een functie is van de operatie *Merge* (Zwart 2002b, zie ook Sigurðsson 2002:11):

(1.7) α congrueert met β alleen wanneer α en β met elkaar gecombineerd worden via *Merge*

Dat betekent dat *je in je hebt het gedaan* niet congrueert met *hebt* maar met *hebt het gedaan*. Dat de congruentie zichtbaar wordt op het werkwoord *hebt* moet dan een kwestie zijn van *uitspelling*.

Eén en ander suggereert dat congruentie niet de *oorzaak*, maar een *gevolg* van verplaatsing is. Om een concreet voorbeeld te geven: een DP die gecombineerd

wordt met een predikaat, zodanig dat we die DP opvatten als het subject van dat predikaat, deelt zijn (inherente) getalskenmerk met dat predikaat. Het predikaat kan dan vervolgens dat kenmerk uitspellen op één van zijn termen, meestal het lexicale hoofd (het werkwoord), al of niet na verplaatsing naar een ‘hogere’ hoofdpositie in het predikaat (werkwoords-verplaatsing). Zoals bekend is de wijze waarop congruentie uitgespeld wordt variabel: in sommige talen staat het lexicale werkwoord in de hoogste hoofdpositie ‘rechts van’ het subject (Nederlands, (1.8a)), in andere staat het verder van het subject verwijderd (Engels, (1.8b)), in weer andere wordt de congruentie uitgedrukt door hulpwerkwoorden (Engels, (1.8c)) of pronominale elementen (Tiri, (1.8d)), of wordt de congruentie binnen één predikaat op meerdere elementen zichtbaar (Swahili, (1.8e)).

- (1.8) a. Jan kuste opeens Marie
 b. John suddenly kissed Mary
 c. John has probably kissed Mary
 d. wa treanrü mwâ **nrâ** hôdrô mwâ (Osumi 1995)
 the person there 3SG burn hut
 ‘Die persoon heeft de hut in brand gestoken.’
 e. Juma **a-li-kuwa** **a-ki-soma** sana (Ashton 1959:247)
 Juma SM₁-PAST-be SM₁-OM₇-readmuch
 ‘Juma las een hoop.’

(Sigurðsson 2002, die de relevantie van de zusterschapsrelatie voor congruentie opmerkt, wil niettemin vasthouden aan het idee dat congruentie verplaatsing veroorzaakt: verplaatsing van α naar de specificerpositie van een projectie β is alleen toegestaan wanneer het hoofd van β gevuld is door een element dat met α congrueert. Dit idee voorspelt dat congruerende elementen altijd adjacent zijn, en doet dus geen recht aan de grote variatie die bestaat in de wijze waarop congruentie uitgespeld wordt.)

Het is verleidelijk om te denken dat iets dergelijks ook geldt voor tijdskenmerken: tijds morfologie op een werkwoord is dan slechts de uitspelling van een congruentierelatie die het predikaat als geheel met zijn zuster onderhoudt. In het geval van tempus is die zuster dan niet het subject, maar een tijdsoperator (en is het predikaat dus niet van hetzelfde formaat, d.w.z. een ‘lager’ geordend paar, dan de constituent die met het subject congrueert):

- (1.9) < subject, < tijdsoperator, predikaat >>

Of dit idee houdbaar is hangt af van de vraag of de tijdskenmerken op een werkwoord inherent zijn of niet. Nominalisaties lijken erop te wijzen dat een werkwoord heel goed als werkwoord kan fungeren zonder tijdskenmerken (zie Alexiadou 2001:59 e.v.). In (1.10) zien we het werkwoord *lezen* in combinatie met een adverbium (*altijd maar*) en een direct object (*stripboeken*):

(1.10) Dat vervelende [altijd maar stripboeken in bed lezen] van jou

Dat wijst erop dat een gedeelte van de structuur (aangegeven met haakjes in (1.10)) verbaal is, en dat *lezen* dus niet een naamwoord is maar een werkwoord. Toch is er geen spoor van een tijdskenmerk in (1.10), wat suggereert dat ook tempus een congruentieverschijnsel is.

Als dat juist is dan is het ook niet mogelijk om te stellen dat verplaatsing van een werkwoord afgedwongen wordt door de noodzaak een tijdskenmerk te checken, zoals in de traditie van Den Besten (1977) vrij algemeen wordt verondersteld. (De flexibele variant op dit idee van Koenenman 2000 is vanuit de hier geschetste optiek ook niet aantrekkelijk: Koenenman stelt voor dat werkwoordsverplaatsing dient om het tijdskenmerk van het werkwoord buiten de VP te plaatsen, maar dat kan alleen als tempus een inherent kenmerk van het werkwoord is.)

De vraag wat dan wèl verplaatsing afdwingt lijkt mij momenteel het centrale probleem te zijn van het Minimalistische Programma. Chomsky's preoccupatie met dit probleem is duidelijk te zien in zijn recente artikelen (bijv. 2001a:3), en heeft geleid tot de postulatie van het algemene EPP-kenmerk. Mijns inziens is daarmee slechts een tussenstadium bereikt en dient het EPP-kenmerk voor elk van de verplaatsingen waarvoor het wordt aangenomen een nadere invulling te krijgen. Mijn vermoeden is dat een beter begrip van de verschijnselen verkregen wordt wanneer afgestapt wordt van het idee dat er voor elke verplaatsing een grammaticaal kenmerk moet zijn dat hem triggert.

Liever zou ik de hypothese naar voren willen schuiven dat verplaatsing (herordening van de relaties tussen leden van geordende paren) ten doel heeft een bepaald semantisch effect te genereren. Voor bepaalde verplaatsingen is dit een voor de hand liggende gedachte: de herordening genereert een topic-comment structuur, of een focus-background structuur, of zelfs een subject-predikaat configuratie. Ook is duidelijk dat verplaatsing nieuwe bereiksverhoudingen oplevert, bijvoorbeeld bij vooropplaatsing van een vraagwoord of een gekwantificeerde uitdrukking. De uitdaging voor de dynamische syntaxis lijkt te zijn een semantisch correlaat te vinden voor elk van de veronderstelde verplaatsingen, en dat is met name op het gebied van verplaatsing naar subject- of objectpositie tamelijk maagdelijk terrein.

In het vervolg van dit artikel laat ik deze fundamentele vragen rusten. Over de *volgorde* van de verschillende onderdelen van de Nederlandse zin bestaat geen discussie. Wat ik in deel II nog wil bespreken is hoe de Nederlandse volgordeverschijnselen beschreven kunnen worden vanuit het dynamische, bottom-up perspectief dat hier geschetst wordt. Hopelijk wint daardoor de vraag, wat precies verklaard moet worden, ook wat aan duidelijkheid.

Noot

Voor de volledigheid zij er hier op gewezen dat een ‘top-down’-benadering van syntactische structuur niet inherent representationeel is. Met name Phillips (2003) en Richards (1999) pleiten voor een derivatieve top-down procedure die net zoals de hier besproken bottom-up procedure de zin incrementeel opbouwt. In de voorgestelde procedure worden er ook telkens twee constituenten gecombineerd, maar wordt de structuur aan de onderkant uitgebreid door de rechter constituent op te splitsen.

Bibliografie

- Ackema, Peter, Ad Neeleman, en Fred Weerman
 1993 ‘Deriving functional projections.’ *Proceedings of NELS 23*, 17-31.
- Alexiadou, Artemis
 2001 *Functional structure in nominals: nominalization and ergativity*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ashton, E.O.
 1959 *Swahili grammar (including intonation)*. London: Longmans.
- den Besten, Hans
 1977 ‘On the interaction of root transformations and lexical deletive rules.’ Ms., MIT/Universiteit van Amsterdam. Gepubliceerd in *Studies in West-Germanic Syntax*, 1989, proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Bloomfield, Leonard
 1914 *An introduction to the study of language*. London: Bell.
- Chomsky, Noam
 1986a *Barriers*. Cambridge: MIT Press.
 1993 ‘A minimalist program for linguistic theory.’ In *The view from Building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*, Ken Hale en Samuel J. Keyser, eds. Cambridge: MIT Press.
 1995 ‘Categories and transformations.’ In *The Minimalist Program*, 219-394. Cambridge: MIT Press.
 2001a. ‘Derivation by phase.’ In *Ken Hale: a life in language*, Michael Kenstowicz, red., Cambridge: MIT Press.
 2001b. ‘Beyond explanatory adequacy.’ *MIT Occasional Papers in Linguistics 20*.
 2002. *On nature and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cinque, Guglielmo
 1999 *Adverbs and functional heads: a crosslinguistic perspective*.

- New York: Oxford University Press.
- Cinque, Guglielmo, ed.
2002 *Functional structure in DP and IP*. New York: Oxford University Press.
- Collins, Chris
2002 'Eliminating labels.' In *Derivation and explanation in the minimalist program*, Samuel D. Epstein en T. Daniel Seely, eds. Malden: Blackwell Publishing.
- Corbett, Greville
2000 *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Epstein, Samuel D.
1995 'Un-principled syntax and the derivation of syntactic relations.' Ms., Harvard Universiteit. Verschenen in *Working minimalism*, Samuel D. Epstein en Norbert Hornstein, red., Cambridge: MIT Press.
- Epstein, Samuel D. en Daniel Seely
2000 *Derivations and transformations*. Ms., University of Michigan.
- Ernst, Thomas
2001 *The syntax of adjuncts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hale, Ken en Samuel J. Keyser
1993 'On argument structure and the lexical expression of syntactic relations.' In *The view from Building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*, Ken Hale en Samuel J. Keyser, eds. Cambridge: MIT Press.
- Hale, Ken en Samuel J. Keyser
2002 *Prolegomena to a theory of argument structure*. Cambridge: MIT Press.
- Humboldt, Wilhelm von
1830- *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*
1835 *und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. In: *Wilhelm von Humboldt, Schriften zur Sprachgeschichte*, red., Andreas Flitner en Klaus Giel, 368-756. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (1969).
- Kayne, Richard S.
1984 *Connectedness and binary branching*. Dordrecht: Foris.
1994 *The antisymmetry of syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Kneepkens, Corneille H.
2000 'Linguistic description and analysis in the Late Middle Ages.' In *History of the language sciences, vol. 1*, Sylvain Auroux, E.F.K. Koerner, Hans-Josef Niederehe en Kees Versteegh, red., Berlijn: Walter de Gruyter.
- Koeneman, Olaf
2000 *The flexible nature of verb movement*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
2002. 'The distribution of declarative verb second in Germanic.' In *Studies*

in Comparative Germanic Syntax, Jan-Wouter Zwart en Werner Abraham, red., Amsterdam: John Benjamins.

Koster, Jan.

1987 *Domains and dynasties: the radical autonomy of syntax*. Dordrecht: Foris.

2002 'Alles is Merge.' *TABU* 32, 41-50.

Langendoen, D. Terence

2003 'Merge.' In *Formal approaches to function in grammar: in honor of Eloise Jelinek*, Andrew Carnie et al., ed. Amsterdam: John Benjamins.

Marvin, Tatjana

2002 *Topics in the stress and syntax of words*. Proefschrift, MIT.

Muysken, Pieter

1982 'Parametrizing the notion 'head'.' *Journal of Linguistic Research* 2, 57-75.

Neeleman, Ad

1994 'Scrambling as a D-structure phenomenon.' In *Studies on scrambling: movement and non-movement approaches to free word-order phenomena*, Norbert Corver en Henk van Riemsdijk, eds. Berlijn: Mouton de Gruyter.

Neeleman, Ad en Hans van de Koot

2002 'The configurational matrix.' *Linguistic Inquiry* 33, 529-574.

Neeleman, Ad en Fred Weerman

1999 *Flexible syntax: a theory of case and arguments*. Dordrecht: Kluwer.

Nilsen, Øystein

2003 *Eliminating positions: syntax and semantics of sentential modification*. Proefschrift Universiteit Utrecht.

Osumi, Midori.

1995 *Tinrin grammar*. Honolulu: The University of Hawai'i Press.

Phillips, Colin

2003 Linear order and constituency. *Linguistic Inquiry* 34, 37-90.

Richards, Norvin

1999 'Dependency formation and directionality of tree construction.' *MIT Working Papers in Linguistics* 34, 67-105.

Rizzi, Luigi

1997 'The fine structure of the left periphery.' In *Elements of grammar*, Liliane Haegeman, red., Dordrecht: Kluwer.

Sigurðsson, Háldor Ármann

2002 'Agree and agreement: evidence from Germanic.' *Working Papers in Scandinavian Syntax* 70, 101-156.

Wundt, Wilhelm

1904 *Die Sprache II*. Leipzig: Wilhelm Engelmann.

Zwart, Jan-Wouter

1992 'Matching.' In *Language and Cognition* 2, Dicky Gilbers en Sietze Looyenga, red., Groningen: Research Group for Linguistic Theory and

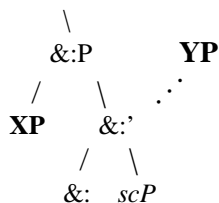
Knowledge Representation.

- 1993a *Dutch syntax: a minimalist approach*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- 2000 'A head raising analysis of relative clauses in Dutch.' In *The syntax of relative clauses*, Artemis Alexiadou et al., eds. Amsterdam: John Benjamins.
- 2002a. 'Issues relating to a derivational theory of binding.' In *Derivation and explanation in the minimalist program*, Samuel D. Epstein en T. Daniel Seely, eds. Malden: Blackwell Publishing.
- 2002b 'Local agreement.' Lezing gehouden op het Trans Seminar on Syntax and Semantics, Utrecht, 23 oktober.
- 2003a 'What's in a name? Syntactic and asyntactic accentuation.' In *Grammar in focus: Festschrift for Christer Platzack 18 november 2003*, Lars-Olof Delsing, Cecilia Falk, Gunlög Josefsson en Háldor Á. Sigrudsson, red., Lund: Department of Scandinavian Languages.

ERRATA

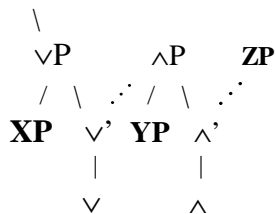
In het artikel van Mark de Vries, ‘Coördinatie in drie dimensies,’ (*Tabu 32, no 1/2*, blz. 70) zijn twee diagrammen niet goed afgedrukt. Omdat driedimensionale plaatjes al lastig genoeg zijn zonder eigenmachtige veranderingen door *Microsoft Word*, laten we ze hier nog eens volgen, ditmaal correct.

Figuur 3.

bv. *onze baas, \emptyset d.w.z. onze primus inter pares*
of liever
en wel
 \emptyset namelijk

Figuur 4.

bv. *Joop of (Mini en Maxi)*